

คนกลุ่มต่าง ๆ ในท่าเรือนานาชาติพระนครศรีอยุธยา

ดังที่กล่าวแล้วในบทที่ 2 ว่าท่าเรือพระนครศรีอยุธยาในคริสต์ศตวรรษที่ 17 มีความเป็นนานาชาติ ซึ่งประกอบไปด้วย ความหลากหลายของเรือทั้งจากฝั่งตะวันออกและตะวันตกของอาณาจักรอยุธยา ความหลากหลายของตัวสินค้า ในบทนี้จะกล่าวถึงความหลากหลายที่สำคัญที่สุดคือความหลากหลายของคนกลุ่มต่าง ๆ ในท่าเรือพระนครศรีอยุธยา

การเข้ามาของคนกลุ่มต่าง ๆ

ก่อนที่จะกล่าวว่าคนกลุ่มใดบ้างที่เข้ามาในท่าเรือนานาชาติพระนครศรีอยุธยา การจำแนกกลุ่มคน หรือบทบาทของคนกลุ่มต่าง ๆ เหล่านั้น จำเป็นจะต้องเข้าใจถึงโครงสร้างทางสังคมในพระนครศรีอยุธยา เพื่อให้สามารถจำแนกคนกลุ่มต่าง ๆ ตลอดจนสาเหตุ หรือแรงจูงใจใด ที่ดึงดูดให้คนเหล่านั้นเข้ามายังท่าเรือนานาชาติพระนครศรีอยุธยาแห่งนี้

สภาพสังคม และการจำแนกผู้คนในท่าเรือนานาชาติพระนครศรีอยุธยา

ก่อนที่จะกล่าวถึงโครงสร้างทางสังคมของอาณาจักรอยุธยา ต้องกล่าวก่อนว่า สังคมอยุธยาไม่ใช่สังคมปิดเสมอไป แม้ว่าจะมีการแบ่งชนชั้นอย่างชัดเจนแน่นอนก็ตาม สังคมก็ยังพอเปิดโอกาสให้มีการเลื่อนชั้นของคนในสังคมอยู่บ้าง แม้ว่าจะเกิดขึ้นไม่บ่อยก็ตาม การเลื่อนชั้นทางสังคมดังกล่าวมิได้หมายถึงการเลื่อนขึ้นไปสู่สถานะที่สูงกว่า หากแต่หมายความรวมถึงการเลื่อนชั้นลงมาสู่สถานะที่ต่ำกว่าด้วยเช่นกัน ดังที่กฎหมายตราสามดวงบัญญัติไว้ว่า

“ถ้าเป็นไพร่มาเป็นหมื่น พันจ่าเสมียร แม่ผิด ท่านให้ภาคทัณฑ์ไว้ครั้งหนึ่งสองครั้ง...ถ้าเป็นไพร่ครั้งบุญให้ได้เป็นขุนนางผู้ใหญ่ทีเดียว แม่ผิดด้วยราชการ.....”¹

¹ กรมศิลปากร, เรื่องกฎหมายตราสามดวง (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2521), หน้า 478.

สิ่งที่โยส เซาเต็น บันทึกเกี่ยวกับการเลื่อนชั้นทางสังคมก็น่าสนใจเป็นอย่างยิ่ง และสามารถชี้ให้เห็นว่า การเลื่อนชั้นทางสังคมเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจริง

“ตำแหน่งขุนนางที่มีเกียรติทั้งหลายทั้งปวง ย่อมสุดแล้วแต่พระมหากษัตริย์ จะทรงแต่งตั้ง ในราชอาณาจักรนี้ไม่มีการแบ่งชั้นวรรณะ ระหว่าง ขุนนาง ผู้ดี หรือไพร่สกุล สกุดต่ำ แต่อย่างใดทั้งไพร่ทั้งผู้ดี ย่อมอยู่ในข่ายที่จะ ได้รับพระกรุณาแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งต่าง ๆ ได้ทั่วกัน พระมหากษัตริย์จะโปรดเกล้าฯ ให้ปลดขุนนางผู้ใดโดยมีความผิดเพียง เล็กน้อยก็ย่อมทำได้ ผู้ที่มีอำนาจราชศักดิ์ใหญ่โตอาจจะถูกปลด ลงโทษเหยียดหยามได้ง่าย ๆ”²

การเลื่อนชั้นทางสังคม เห็นได้ชัดเจนอีกครั้งหนึ่งในสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททองเมื่อ ครั้งขึ้นปราบดาภิเษก ดังที่ฟาน ฟลิต บันทึกเกี่ยวกับเหตุการณ์ในครั้งนั้นไว้ว่า

“ทรงลิดรอนอำนาจของบรรดาเสนาบดี แล้วถอดลงเป็นไพร่”³

การจัดแบ่งคนในสังคมของอาณาจักรอยุธยา อาจมีวิธีการจำแนกผู้คนออกได้หลายวิธี อาทิ จัดแบ่งตามภาษาพูด เชื้อชาติ วัฒนธรรม แต่เนื่องจากสมัยที่ทำการศึกษานี้ โดยเฉพาะใน ทำเรือพระนครศรีอยุธยาที่มีความเป็นนานาชาติและมีการผสมผสานทางสังคม การจำแนกคนด้วย วิธีการดังกล่าวข้างต้นจึงไม่สามารถแบ่งให้เห็นได้อย่างชัดเจน เมื่อพิจารณาถึงข้อความที่ ลา ลูแบร์ บันทึกไว้ว่า

“ค่อนข้างเป็นที่แน่ว่า เลือดชาวสยามนั้นระคนปนกับเลือดชาวต่างด้าวอยู่มาก โดยไม่ต้องนับพวกมอญ หรือลาวซึ่งข้าพเจ้ามีความเห็นว่า เกือบจะเป็นชนชาติเดียวกับชาวสยามเอาทีเดียว จึงไม่เป็นที่น่าสงสัยเลยว่า เมื่อ

² ประชุมพงสาวดารเล่มที่ 47 ภาคที่ 76 เรื่องจดหมายเหตุโยส เซาเต็น พอค้ำฮอลันดาในสมัยพระเจ้าทรงธรรมและพระเจ้าปราสาททอง (พระนคร: องค์การตำราสุภา, 2513), หน้า 4.

³ กรมศิลปากร, รวมบันทึกประวัติศาสตร์อยุธยาของ ฟาน ฟลิต(วัน วลิต) (กรุงเทพฯ: ไซดิงค์ ปรีนติ้ง, 2546), หน้า 342.

ครั้งกระโน้น คงจะมีคนต่างด้าวหลายชาติหลายภาษาอพยพเข้ามาตั้งหลัก
แหล่งในสยามเนื่องจากการค้าขายอันเสรี⁴

ดังนั้นในที่นี้ผู้วิจัยจึงพิจารณาจำแนกผู้คนออกเป็นคนกลุ่มต่าง ๆ ด้วยวิธีการของรัฐที่ใช้ใน
การควบคุมคนและจะแสดงให้เห็นว่ากลุ่มคนใดที่ผูกพันอยู่กับวิธีการของรัฐ คนกลุ่มนั้นจะถูกจัดให้
เป็นชาวอยุธยา และกลุ่มใดไม่ผูกพันหรือวิธีการของรัฐไม่ส่งผลอย่างแท้จริงในทางปฏิบัติจะจัดคน
กลุ่มนั้นให้เป็นกลุ่มชาวต่างชาติ ดังนั้นจึงควรทำความเข้าใจว่ารัฐอยุธยามีวิธีการควบคุมดูแลคน
อย่างไร

วิธีการของรัฐ

วิธีการของรัฐ คือวิธีการที่รัฐสร้างขึ้นมา เพื่อให้ควบคุมคนในสังคมให้อยู่ในระเบียบวินัย
และเพื่อใช้เป็นหลักในการดำเนินงานของรัฐในด้านต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นด้านการเมือง หรือ ด้าน
เศรษฐกิจประกอบด้วย พันธะการเข้าเวร ซึ่งเป็นหน้าที่หลักของพลเมืองแห่งราชอาณาจักรอยุธยา⁵
และระบบราชการแห่งราชอาณาจักรอยุธยา ดังนั้นหากคนกลุ่มใดก็ตามที่ยังต้องมีภาระหน้าที่ตาม
วิธีการของรัฐและผูกพันอยู่กับระบบราชการของอยุธยานี้แล้ว อาจจัดคนกลุ่มเหล่านี้ว่า เป็น ชาว
อยุธยา

ความหลากหลายของผู้คนในสังคมอยุธยานับตั้งแต่สถาปนากรุงศรีอยุธยา บริเวณท่าเรือ
นานาชาติพระนครศรีอยุธยา มีความหลากหลายทางด้านผู้คนมากที่สุด อันเนื่องมาจากภาวะการ
ค้าซึ่งเจริญรุ่งเรืองมาตามลำดับ จนกระทั่งถึงสมัยคริสต์ศตวรรษที่ 17* ได้นำเอาพ่อค้าต่างบ้านต่าง
เมืองเข้ามาค้าขาย ทั้งจากยุโรปและเอเชีย หรือเกิดจากการกวาดต้อนผู้คนจากดินแดนใกล้เคียงใน
ยามสงคราม ทำให้ผู้คนเกิดการผสมผสานอยู่ร่วมกัน จึงอาจจะค่อนข้างลำบากสำหรับรัฐที่จะ
ควบคุมคนที่มีความหลากหลายดังที่กล่าวมาแล้วในช่วงต้น การจำแนกคนกลุ่มต่าง ๆ ออกจากกัน

⁴ ลา ลูแบร์, จดหมายเหตุลาลูแบร์ฉบับสมบูรณ์, แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร (พระนคร: ก้าวหน้า,
2510), หน้า 45.

⁵ วรพร ภู่งศ์พันธ์, "ความเป็นสังคมนานาชาติของพระนครศรีอยุธยาตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 16 ถึง
ค.ศ. 1767," (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2542), หน้า 40.

* แม้ว่าลักษณะความเป็นนานาชาติของพระนครศรีอยุธยาจะมีมาก่อนหน้าแล้วก็ตาม ในที่นี้ผู้วิจัยยัง
เชื่อว่า ในสมัยคริสต์ศตวรรษที่ 17 พระนครศรีอยุธยา มีลักษณะความเป็นนานาชาติสูงและเห็นได้ชัดเจน

ด้วยพันธะการเข้าเวร จึงเป็นวิธีการของรัฐที่มีประสิทธิภาพที่สุด สำหรับการควบคุมผู้คนที่มีความหลากหลายในสังคม

การเข้าเวร เป็นวิธีการของรัฐที่มีพัฒนาการสลับซับซ้อนควบคู่ไปกับระบบมุลนาย-ไพร่ ซึ่งปรากฏรูปร่างชัดเจนในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ เมื่อพระองค์ทรงตราทำเนียบศักดิ์นาขึ้น เพื่อแบ่งระดับชั้นของผู้คนในสังคมของอาณาจักรอยุธยา โดยเชื่อมโยงเอาแนวความคิดที่ว่าพระมหากษัตริย์คือผู้ปกครองสูงสุดตามแนวคิดสมมติเทพซึ่งผสมผสานกับแนวคิดทางพุทธศาสนาในเรื่องของความมีบุญบารมี ดังนั้นพระมหากษัตริย์ก็คือนักปกครองสูงสุด เป็นผู้ควบคุมชะตาชีวิตของผู้คน ผู้คนทั้งหลายย่อมมีภาระหน้าที่ต่อรัฐ หรืออีกนัยหนึ่งก็คือพระมหากษัตริย์ ดังนั้นความแตกต่างระหว่างพระมหากษัตริย์และคนอื่น ๆ จึงถูกทำให้เด่นชัดด้วยข้อแตกต่างทางด้านกายภาพ อาทิ การสร้างปราสาทราชวังที่โอ่อ่าและงดงามให้สมกับเป็นที่ประทับของเทพ การใช้คำราชาศัพท์ทำให้ชีวิตทุกชีวิตในสังคมตั้งแต่ต่ำสุดถึงสูงสุดต้องขึ้นอยู่กับกฎเกณฑ์ของระบบราชการ⁶ ดังนั้นเมื่อพิจารณาถึงพันธะการเข้าเวร และระบบราชการแล้ว กลุ่มคนที่ผูกพันอยู่กับวิธีการของรัฐนั้นก็คือนายพล ซึ่งแบ่งออกได้เป็น

1. กลุ่มปกครอง ได้แก่ พระมหากษัตริย์ พระราชวงศ์ และขุนนางข้าราชการ
2. กลุ่มผู้ถูกปกครอง ได้แก่ ไพร่ ทาส⁷

กลุ่มผู้ปกครอง

กลุ่มผู้ปกครองนี้จะผูกพันกับระบบราชการ ซึ่งเป็นตัวกำหนดว่าใครมีตำแหน่ง สถานะอย่างไรในสังคม ตลอดจนเป็นตัวกำหนดความรับผิดชอบที่มาพร้อมกับฐานะนั้นๆ ตามทำเนียบศักดิ์นา ซึ่งปรากฏชัดเจนว่าตราขึ้นในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ อันเป็นตัวกำหนด อำนาจบรรดาศักดิ์ ซึ่งได้รับจากองค์พระมหากษัตริย์ ซึ่งอำนาจ บารมีเหล่านั้นจะเป็นแหล่งที่มาของผลประโยชน์ และเป็นสิ่งช่วยเหลือในการแสวงหาผลประโยชน์ ตลอดจนเป็นตัวกำหนดโทษของบุคคลนั้น ๆ เช่นเดียวกัน

ในระบบราชการของอยุธยานั้น ผู้ที่จะเข้าสู่การเป็นชนชั้นผู้ปกครองผ่านระบบราชการ ตามกฎหมายตราสามดวงซึ่งกำหนดไว้ว่าต้องมีคุณสมบัติ 4 ประการ คือชาติวุฒิ ไวยวุฒิ คุณวุฒิและปัญญาวุฒิ นอกจากนั้นยังต้องมีอธิบดีสี่ ได้แก่ ฉันทาธิบดี คือ การถวายของที่ต้องพระราชประสงค์

⁶ ธิดา สาระยา, “โครงสร้างของชนชั้นในสังคมไทยสมัยสุโขทัย และต้นอยุธยา (พ.ศ. 1800-2212),” ในรายงานการวิจัยโครงสร้างของชนชั้นในสังคมไทยสมัยสุโขทัยและต้นอยุธยา(พ.ศ.1800-2112) (ม.ป.ท., 2519), หน้า 177.

⁷ ศรีศักร วัลลิโภดม, กรุงศรีอยุธยาของเรา (กรุงเทพฯ: มติชน, 2543), หน้า 39-40.

วิद्याธิบัติ คือความเพียรในราชการ จิตาธิบัติ ความกล้าหาญในสงคราม และวิมังสาธิบัติ คือความฉลาดในการพิพากษาความและอุบายในราชการต่างๆ^๘ แต่อย่างไรก็ดี สำหรับกลุ่มผู้ปกครองที่เกี่ยวข้องกับท่าเรือนานาชาติพระนครศรีอยุธยา นั้น บางส่วนอาจจะเป็นไปตาม"เกณฑ์" ดังกล่าว แต่ในบางครั้งก็เกิดขึ้นเพราะความสามารถในการสนองพระราชประสงค์ พระราชดำริขององค์พระมหากษัตริย์ในคริสต์ศตวรรษที่ 17 ที่มุ่งเน้นทางด้านการค้าเป็นสำคัญ (ในที่นี้ไม่ปฏิเสธว่าทางด้านการเมืองตลอดจนความมั่นคงของอาณาจักรไม่สำคัญ แต่ ประเด็นทางการค้าค่อนข้างจะเห็นชัดเจน) ซึ่งคนกลุ่มนี้มีความสามารถทางการค้าตลอดจนความรู้ในการเดินเรือ ความรู้ทางด้านภาษาที่ใช้ในการสื่อสารสำหรับการค้า และความรู้ที่จะบริหารการค้าให้กับราชสำนักได้ หรือแม้กระทั่งความสามารถทางด้านการรบ คนกลุ่มนี้ได้กลายเป็นกลุ่มผู้ปกครองของอาณาจักรอยุธยาอย่างน้อยที่สุดเป็นไปตามครรลองของ ทำเนียบศักดินาที่กำหนดไว้ว่า ชนชั้นผู้ปกครองนั้นหรือที่เรียกว่า ขุนนางคือผู้ที่มีศักดินา ตั้งแต่ 400 ขึ้นไป และคนกลุ่มนี้ก็มีสิทธิ์ มีอำนาจ ตลอดจนความรับผิดชอบเช่นเดียวกับกลุ่มผู้ปกครองที่เป็นไปตามระเบียบของระบบราชการ คนกลุ่มนี้เมื่อเทียบกับจำนวนขุนนางส่วนใหญ่ของอาณาจักรอยุธยา นับว่าเป็นจำนวนน้อย แต่เมื่อเปรียบเทียบบทบาทที่ปรากฏ นับว่ามีความสำคัญต่อท่าเรือนานาชาติพระนครศรีอยุธยา

สำหรับกรณีของคนกลุ่มที่ไม่ใช่ชาวอยุธยา ซึ่งจะเรียกว่า ชาวต่างชาติ ชาวนต่างชาติที่ผันตนเอง หรือถูกระบบราชการของอยุธยาดูดกลืนให้เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของสังคมอยุธยานั้น มีแรงจูงใจมาจาก ความต้องการส่วนบุคคล ในการดำรงชีพ และ ความต้องการสถานภาพที่ดีกว่าในปัจจุบัน ซึ่งมักจะปรากฏเป็นรายบุคคลมากกว่า

ความต้องการทั้งสองประการ ดูเหมือนจะเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ชาวต่างชาติบางคนพร้อมที่จะปรับตัวหรือยอมรับที่จะมีสถานภาพเป็นชาวอยุธยา แต่มิใช่ในฐานะที่ต่ำต้อย หากแต่เป็นฐานะที่จะนำเอาผลประโยชน์มาสู่พวกเขาเหล่านั้นได้ นั่นคือการทำพวกเขาพร้อมที่จะเข้าสู่ระบบราชการของราชสำนักอยุธยา กลายเป็น ขุนนางข้าราชการชาวต่างชาติ ผู้ที่ใช้ความสามารถทางด้านต่าง ๆ ในกรณีของชาวต่างชาติที่ดำเนินกิจกรรมทางการค้าในท่าเรือโดยจะมีความสามารถเฉพาะ นั่นคือทางด้านการค้า เพื่อเป็นสะพานหรือตัวเชื่อมให้เข้าสู่ระบบราชการของอาณาจักรอยุธยา

^๘ อาคม พัดมียะ และนิธิ เอียวศรีวงศ์, *อยุธยาศรีรามเทพนคร*(กรุงเทพฯ มติชน, 2545), หน้า 82.

แม้ว่าคุณสมบัติดังกล่าวจะได้รับการตราไว้ในสมัยปลายอยุธยา อย่างไรก็ตาม น่าจะเป็นเกณฑ์ที่ใช้ในการแต่งตั้งขุนนางในสมัยก่อนหน้าได้เช่นกัน

ข้อที่น่าสังเกตประการหนึ่งของชาวต่างชาติที่จะผันตนเองเข้าหาระบบราชการของราชสำนักอยุธยา นั้น ชาวต่างชาติเหล่านี้จะเป็นชาวต่างชาติที่มีลักษณะเป็นอิสระ คือไม่ผูกติดกับระบบการค้าแบบบริษัท * (จะกล่าวต่อไปข้างหน้า) เข้ามาเพื่อแสวงหาผลประโยชน์จากความสามารถทั้งทางด้านการค้าและการรบ แม้ว่าลักษณะเช่นนี้จะมีมาแต่เพียงเกิดขึ้นในสมัยคริสต์ศตวรรษที่ 17 ดังจะพบว่า มีทหารอาสาชาวโปรตุเกส แต่มีอาจจะจัดได้ว่าเป็นชาวอยุธยา เนื่องจากว่า คนเหล่านี้ทำงานตามค่าจ้างที่ได้รับ และยิ่งนำเชื่อไปอีกว่า หากอาณาจักรใดให้ค่าจ้างในอัตราที่สูงกว่า กลุ่มทหารอาสาโปรตุเกส อาจจะโยกย้ายไปสู่สถานที่ใหม่ก็ได้ แม้ว่าจะไม่มีหลักฐานปรากฏชัดในเรื่องราวเหล่านี้ แต่จากร่องรอยของสงครามคราวเสียกรุงครั้งแรก ในปี ค.ศ. 1570 ปรากฏว่ามีทหารอาสาชาวโปรตุเกสทั้งในกองทัพอยุธยาและกองทัพพม่า นั้นยอมแสดงว่า พวกทหารอาสาทั้งสองกลุ่มนี้มีความพึงพอใจกับ “ค่าตอบแทน” ที่ได้รับจากราชสำนักต่างกันอีกด้วย และความจงรักภักดีดังกล่าวจะคงอยู่ยาวนานเท่าไรที่คนกลุ่มนี้ยังพอใจในค่าตอบแทนนั้น หรือชาวต่างชาติโดยเฉพาะชาวตะวันตกที่แม้ว่าจะผูกติดกับระบบบริษัท แต่ในเมื่อผลประโยชน์ที่จะได้จากกรเป็นขุนนางอยุธยามีมากกว่า พวกเขาเหล่านั้นก็พร้อมที่จะละทิ้งบริษัทและเข้ามาเป็นขุนนาง

ดังนั้นชาวต่างชาติบางรายที่เข้ามาเป็นชาวอยุธยาจึงมีลักษณะที่ต่างจากกองทัพทหารอาสา คือพวกเขาจะมีความจงรักภักดีต่อองค์พระมหากษัตริย์ซึ่งผูกติดอยู่กับผลประโยชน์ที่จะได้รับ และพวกเขายังต้องปฏิบัติตามกฎระเบียบของระบบราชการอย่างเคร่งครัด ตลอดจนสามารถแสวงหาผลประโยชน์จากฐานะ ตำแหน่งได้มากกว่าอีกด้วย

ในบริเวณท่าเรือนานาชาติพระนครศรีอยุธยา ในคริสต์ศตวรรษที่ 17 นั้น ราชสำนักอยุธยาจะชักจูงหรือเสนอให้ชาวต่างชาติบางคนเข้ามาสู่ระบบราชการ เพราะต้องการใช้ความสามารถของคนเหล่านั้นมาสนับสนุนการค้าของหลวงให้ประสบความสำเร็จ ขุนนางหรือข้าราชการชาวต่างชาติเหล่านี้ เมื่อเข้าสู่ระบบราชการของอยุธยานั้นหมายความว่าพวกเขายอมรับสิ่งที่ติดตามมากับยศถาบรรดาศักดิ์ที่จะได้รับ ได้แก่ หน้าที่ การปฏิบัติงานตามพระราชประสงค์ ผลประโยชน์ที่ได้รับจากตำแหน่ง หรือแม้กระทั่งการลงโทษ ดังนั้น หากชาวต่างชาติคนใดที่อาจจะได้รับพระราชทานตำแหน่งให้เป็นขุนนาง ดังเช่นในกรณีของโยส สเกาเตินได้รับมอบตำแหน่ง

* แม้ว่าจะมีกรณีที่พ่อค้าที่มากับบริษัทของชาติตะวันตกบางชาติได้เปลี่ยนสถานภาพของตนเองจากลูกจ้างมาเป็น ขุนนางหรือข้าราชการชาวต่างชาติ แต่นั่นก็ได้รับแรงผลักดันส่วนตัว คือ ความต้องการในการยังชีพ และความต้องการสถานภาพที่ดีกว่าในปัจจุบัน ที่เห็นได้ชัดเจน คือ คอนสแตนติน ฟอลคอน และนายยอร์จ ไวท์ เป็นต้น

ออกหลวงจากสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง แต่ตำแหน่งดังกล่าวมิได้มีผลในการปฏิบัติ อาทิเช่น ไม่มีอำนาจในการคุมกองทัพ ไม่มีไพร่พล ไม่ได้ปฏิบัติหน้าที่สนองพระราชโองการ จึงไม่อาจกล่าวได้ว่าชาวต่างชาติผู้นั้น(โยส สเกาเติน) เป็นขุนนางอยุธยา เพียงแต่ตำแหน่งดังกล่าว มีไว้เพื่อให้พนักงานของบริษัท(อินเดียตะวันออกของฮอลันดา) มีฐานะในราชสำนัก ให้สามารถการประชุมในบางครั้ง และเข้าร่วมงานพิธีของราชสำนักได้⁹

ดังนั้นหากชาวต่างชาติคนใดยอมรับที่จะปฏิบัติตามกฎระเบียบของสถานภาพขุนนางของอยุธยา ประกอบกับมีอำนาจหน้าที่ปฏิบัติได้ตามตำแหน่ง ยศถาบรรดาศักดิ์ที่ได้รับจริง จึงนับได้ว่าบุคคลนั้นมีสถานะเป็นขุนนางของอยุธยา มีฐานะเป็นชาวอยุธยาเช่นเดียวกับคนกลุ่มอื่นที่ยึดโยงผูกพันกับการจำแนกผู้คนโดยวิธีการของรัฐ

กลุ่มผู้ปกครองที่เกี่ยวข้องและเข้าไปมีบทบาทในท่าเรือนานาชาติพระนครศรีอยุธยาในสมัยสมเด็จพระนเรศวรน่าจะยังมีจำนวนไม่มากเมื่อเปรียบเทียบกับสมัยหลังซึ่งมีปริมาณเพิ่มมากขึ้นทั้งด้วยเหตุผลทางการค้าและทางการเมือง¹⁰ เนื่องจากความไม่พร้อมทางด้านผู้คน ตลอดจนปัญหาทางการเมือง สงครามระหว่างอาณาจักรซึ่งยังไม่เรียบร้อย อย่างไรก็ตาม กลุ่มผู้ปกครองเหล่านี้ยังมีลักษณะแตกต่างเกี่ยวกับบทบาทที่ปรากฏในท่าเรือบางประการ ดังนั้นยังสามารถพิจารณาแบ่งออกกลุ่มผู้ปกครองตามการดำเนินงานเกี่ยวกับการผูกขาดทางการค้าได้อีกเป็นสองกลุ่ม ได้แก่

กลุ่มแรก ขุนนางที่ทำหน้าที่ดำรงตำแหน่งเป็นหัวหน้าในการปกครอง บริหารวางแผน สอนของพระบรมราชโองการของพระมหากษัตริย์ขุนนางเหล่านี้มักจะมียศตั้งแต่ออกพระขึ้นไป

กลุ่มที่สอง ขุนนางหรือข้าราชการที่ทำหน้าที่คล้ายกับฝ่ายปฏิบัติการ

กลุ่มแรก

⁹ George Vinal Smith, *The Dutch in Seventeenth-Century Thailand* (n.p.: Center for Southeast Asian Studies, 1977), p.107. Smith ได้ให้ข้อมูลที่น่าสนใจเกี่ยวกับบุคคลของบริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดาที่ได้รับตำแหน่งขุนนางจากราชสำนักอยุธยาไว้หลายคน ดูรายละเอียดได้ใน Ibid., pp.106-108.

¹⁰ ในกรณีของสมัยสมเด็จพระนารายณ์โปรดดูรายละเอียดได้ใน นิธิ เอียวศรีวงศ์, *การเมืองไทยสมัยพระนารายณ์* (กรุงเทพฯ: มติชน, 2543)

คนกลุ่มนี้จัดได้ว่าเป็นคนกลุ่มที่มีอำนาจ ศถาบรรดาศักดิ์ ตลอดจน สิทธิพิเศษสูงที่สุดในท่าเรือนานาชาติพระนครศรีอยุธยา มักจะดำรงตำแหน่งเป็นออกพระขึ้นไปและมักจะเป็นหัวหน้าของหน่วยงาน มีหน้าที่โดยตรงกับการบริหารงานในท่าเรือนานาชาติ นับตั้งแต่เป็นตัวแทนขององค์พระมหากษัตริย์ รับสนองพระบรมราชโองการ ดูแลควบคุมคนกลุ่มอื่น ๆ ในท่าเรือ ตลอดจนดูแลการค้าขององค์พระมหากษัตริย์ ซึ่งเข้าใจว่านับตั้งแต่สมัยสมเด็จพระนเรศวรเป็นต้นมา คนกลุ่มเหล่านี้จะเพิ่มมากขึ้นเพื่อให้สอดคล้องกับบริบททางการค้าที่กำลังเจริญรุ่งเรือง อย่างน้อยที่สุดคนกลุ่มเหล่านี้จะเข้ามามีบทบาทเป็นขุนนางในตำแหน่งต่างๆ ที่มีลักษณะที่เป็นหัวหน้าหน่วยงานบริหารท่าเรือนานาชาติดังต่อไปนี้

ออกญาพระคลัง¹¹

ตำแหน่งออกญาพระคลังนี้เป็นตำแหน่งที่มีอำนาจสูงที่สุดในการบริหารจัดการท่าเรือนานาชาติพระนครศรีอยุธยา เป็นผู้รับสนองพระราชดำริ ดำเนินพระบรมราชโบาย ตลอดจนดูแลคนกลุ่มอื่น ๆ ในท่าเรือนานาชาติ

เนื่องจากตำแหน่งออกญาพระคลังเป็นตำแหน่งที่สูงสุดในการบริหารท่าเรือนานาชาติ เข้าใจว่าผู้ที่ดำรงตำแหน่งนี้คงจะใช้ตำแหน่งนี้ไปในทางเพื่อแสวงหาผลประโยชน์จำนวนมากให้กับตนเอง ออกญาพระคลังจะเป็นผู้ติดต่อทางการทูต ดังที่จะปรากฏเสมอ ๆ ในเอกสารต่างประเทศ อาทิ การติดต่อกับขุนนางญี่ปุ่นในสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม การติดต่อกับบริษัทของตะวันตก มี

¹¹ เท่าที่มีหลักฐานปรากฏ ตั้งแต่ ค.ศ. 1590-1688 มีตำแหน่งออกญาพระคลังถูกสลับเปลี่ยนอย่างน้อยที่สุด 12 ครั้ง คือ 1. ค.ศ. 1590-1611 ครั้งที่ 2 ค.ศ. 1611-1623 ครั้งที่ 3 ค.ศ. 1623-1628 ครั้งที่ 4 1628-1633 ครั้งที่ 5 ค.ศ. 1633-1636 ครั้งที่ 6 ค.ศ. 1636-1639 ครั้งที่ 7 ค.ศ. 1639-1654 ครั้งที่ 8 ค.ศ. 1654-1656 ครั้งที่ 9 ค.ศ. 1656-1660 ครั้งที่ 10 ค.ศ. 1660-1683 (ออกญาโกษาธิบดี(เหล็ก)) ครั้งที่ 11 ค.ศ. 1683-1686 และครั้งที่ 12 ค.ศ. 1686-1688 (บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17 เล่ม 1, แปลโดย ไพโรจน์ เกษแมนกิจ (พระนคร: กรมศิลปากร, 2512); บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17 เล่ม 2, แปลโดย ไพโรจน์ เกษแมนกิจ (พระนคร: กรมศิลปากร, 2513); บันทึกเรื่องสัมพันธ์ภาพระหว่างกรุงสยามกับนานาประเทศในคริสต์ศตวรรษที่ 17 เล่ม 3, แปลโดย สุภรณ์ อัครสันโสมณ (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2522); บันทึกเรื่องสัมพันธ์ภาพระหว่างกรุงสยามกับนานาประเทศ ในคริสต์ศตวรรษที่ 17 เล่ม 4, แปลโดย สุภรณ์ อัครสันโสมณ (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2525) และ เอกสารฮอลันดาสมัยกรุงศรีอยุธยา พ.ศ. 2151-2163 และ พ.ศ. 2167-2185 , แปลโดย นันทา วรเนติวงศ์ (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2541))

อำนาจในการเลือกซื้อสินค้าจากเรือสินค้าได้ก่อนพ่อค้าอื่น ๆ ในท่าเรือ¹² ตลอดจนเป็นผู้ออกตรา
โกษาธิบดี¹³ อนุญาตให้แก่พ่อค้ากลุ่มอื่น ๆ ที่จะเดินทางเข้ามายังท่าเรือพระนครศรีอยุธยาอีกด้วย
ด้วยเหตุที่ออกญาพระคลังมีหน้าที่ควบคุมคนกลุ่มอื่น ๆ ในท่าเรือนานาชาติที่สัมพันธ์กับ
การค้าขาย ดังนั้นออกญาพระคลังจึงสามารถทำสัญญา ต่อรอง หรือแม้กระทั่งขัดขวางการค้าของ
คนกลุ่มอื่น ๆ ได้เช่นกัน ดังที่พ่อค้าฮอลันดาได้บันทึกถึงขุนนางผู้หนึ่งที่ได้ดำรงตำแหน่งออกญา
พระคลังในช่วง ค.ศ. 1641 ว่า

“การกีดขวางของออกญาพระคลัง ทำให้เกิดอุปสรรคมากมายต่อการได้รับ
อนุญาตให้ขนถ่ายสินค้า ทั้งนี้เพราะความเห็นแก่ตัวเป็นที่สุดของเขา เพื่อ
ว่าจะได้ป้องกันมิให้เรือขนถ่ายสินค้าเร็วและออกเดินทางได้ทันเวลา....
และหวังว่าออกญาพระคลังจะบังคับเรือหลายลำมาหน้าเมืองและเก็บเงิน
จากเรือมากกว่านี้”¹⁴

ออกพระศรีพิพัฒน์รัตนโกษา

ตามหลักฐานที่ปรากฏในกฎหมายตราสามดวงในส่วนที่เป็นพระไอยการตำแหน่งนาพล
เรือน ตำแหน่งนี้มีตราประจำตำแหน่งสองตราซึ่งสามารถใช้วิเคราะห้ถึงหน้าที่ของขุนนางใน
ตำแหน่งนี้ได้กล่าวคือ

1. ตราเทพยดา ถือพระขรรค์นั่งแท่น ได้ใช้ไปจัดซื้อฝางและสินค้า ณ หัวเมือง ปากใต้ฝ่าย
เหนือและเมืองเลกทั้งปวง
2. ตราคนถือคันชั่ง ใช้ไปเบิกสินค้าและสิ่งของในกรุง¹⁵

ขุนนางในตำแหน่งนี้จะมีมาตั้งแต่อย่างน้อยที่สุดในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเมื่อ
พระองค์ทรงตราทำเนียบศักดิ์นาขึ้นมาและบทบาทของขุนนางที่ดำรงตำแหน่งนี้คงปรากฏขึ้น
พร้อมๆ กับความสำคัญของสินค้าจำพวกไม้ฝางที่เป็นสินค้าออกที่สำคัญของอาณาจักรอยุธยา
บทบาทของขุนนางในตำแหน่งออกพระศรีพิพัฒน์รัตนโกษาปรากฏชัดเจนในช่วงรัชสมัยของสมเด็จพระ

¹² เอกสารฮอลันดาสมัยกรุงศรีอยุธยา พ.ศ. 2151-2163 และพ.ศ. 2167-2185, หน้า 56.

¹³ ธีรวัต ฌ ป้อมเพชร, “พระราชกำหนดปีมหาศักราช 1556 ว่าด้วยค่าธรรมเนียม ที่ VOC ต้องเสียใน
การเข้ามาค้าขาย,” ใน วารสารอักษรศาสตร์มหาวิทยาลัยศิลปากร 9 (2529): 50.

¹⁴ เอกสารฮอลันดาสมัยกรุงศรีอยุธยา พ.ศ. 2151-2163 และพ.ศ. 2167-2185, หน้า 283.

¹⁵ กรมศิลปากร, เรื่องกฎหมายตราสามดวง, หน้า 87.

พระเจ้าปราสาททอง เนื่องจากนโยบายผูกขาดทางการค้าขายมากขึ้น มีการผูกขาดไม้ฝางและบุคคลที่ดำรงตำแหน่งนี้คงเป็นตัวแทนของกษัตริย์ที่จะดำเนินการเกี่ยวกับกิจการไม้ฝาง เรื่องราวของออกพระศรีพิพัฒน์โกษา มีปรากฏทั้งในเอกสารของพ่อค้าอังกฤษ และพ่อค้าฝรั่งเศส ประมาณปี ค.ศ. 1678 ปลายรัชสมัยของสมเด็จพระนารายณ์ ว่า

“ธุรกิจทั้งหลายทั่วปวง ทั้งด้านการค้าขายทางทะเล และการค้าทั่ว ๆ ไป มักจะมีชาวจีนเป็นผู้ดำเนินการทั้งที่นี้ และในต่างประเทศ เจ้าพนักงานผู้ดูแลคลังสินค้าและนักบัญชีล้วนแต่มีสัญชาติเป็นจีนทั้งสิ้น ส่วนหัวหน้าใหญ่นั้นเป็นคนของพระเจ้ากรุงสยาม มีความสามารถมาก มีราชทินนามว่า ออกพระศรีพิพัทธ์(Uphrah Sivepött)”¹⁶

และ

“การค้าทางญี่ปุ่น กิ่งตั้ง ถึงมะนิลา ให้ชาวจีนจัดการ ท่านเจ้าพนักงานใหญ่นั้น เป็นข้าราชการของพระมหากษัตริย์เป็นคนมีบุญอำนาจวาสนามาก ตำแหน่งยศของท่านนั้น ออกญาศรีพิพัฒน์”¹⁷

จากหลักฐานทั้งสองนี้ชวนให้เข้าใจว่า “ออกพระศรีพิพัทธ์” ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ น่าจะเป็นชาวจีนที่ได้เข้ามารับราชการในราชสำนักอยุธยา และคงปรากฏบทบาทอยู่ก่อนหน้านั้นแล้ว เพียงแต่ว่าผลของสนธิสัญญาที่สยามทำกับบริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดา ในปี ค.ศ. 1664 มีผลต่อการห้ามใช้ชาวจีนของราชสำนักในการทำค้ากับญี่ปุ่นซึ่งอาจจะกระทบต่อบทบาทของออกพระศรีพิพัฒน์รัตนโกษาทำให้ไม่พบบทบาทของขุนนางผู้นี้ตลอดจนชาวจีนที่รับราชการในราชสำนักอยุธยา

หน้าที่สำคัญของ “ออกพระศรีพิพัทธ์” เท่าที่มีหลักฐานปรากฏ คงจะมีหน้าที่ในการดูแลเรื่องของการค้าทั่ว ๆ ไปภายในท่าเรือนานาชาติ เพราะปรากฏหลักฐานในสมัยสมเด็จพระนารายณ์อีกว่า “ออกพระศรีพิพัทธ์” มีหน้าที่จัดการทวงหนี้กับพวกแขกมัวร์ และคนจีนอื่น ๆ ที่ยังติดค้างบริษัท

¹⁶ บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17 เล่มที่ 2, หน้า 280.

¹⁷ ประชุมพงศาวดารเล่ม 12 ภาคที่ 18 รายงานการค้าขายในกรุงสยามครั้งแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์ (พระนคร: ครุสภา, 2507), หน้า 313-314.

อินเดียตะวันออกของฮอลันดาอยู่¹⁸ ส่วนทางด้านการค้าขายทางทะเลนั้น ปรากฏว่าหน้าที่นี้คงมีไม่มาก ตามหลักฐานที่บันทึกไว้กล่าวว่า “หน้าที่จัดเรือออกไปญี่ปุ่น จีน กิ่งตัง เพียงปีละ หนึ่งถึงสองลำเท่านั้น”¹⁹

ออกพระจุลา หรือออกพระจุฬาราชมนตรี *

ตามหลักฐานที่ปรากฏในพระไอยการนาพลเรือน มีตำแหน่งเป็น เจ้ากรมท่าขวา ถือศักดินา 1400 โดยมากผู้ที่ดำรงตำแหน่งออกพระจุฬาราชมนตรีมักจะเป็นมุสลิม²⁰ เพราะนอกจากจะดำรงตำแหน่งเจ้ากรมท่าขวาแล้ว ยังเป็นหัวหน้าชุมชนแขกในท่าเรือนานาชาติพระนครศรีอยุธยาอีกด้วย หน้าที่หลักของออกพระจุฬาราชมนตรีก็คือการดูแลฝั่งทะเลด้านตะวันตกของอาณาจักรทั้งหมดในทางทฤษฎีซึ่งดูเหมือนว่าจะเป็นกฎเกณฑ์ตายตัว หากแต่ในทางปฏิบัติแล้ว บุคคลที่ดำรงตำแหน่งออกพระจุฬาราชมนตรีนี้ก็สามารถที่จะค้าขาย “ข้าม” เขตหน้าที่ได้เช่นกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งมีหลักฐานระบุไว้อย่างชัดเจนในสาส์นที่ออกญาพระคลังมีไปยัง ชาโกนาดาโยะ เสนาบดีแห่งประเทศญี่ปุ่นซึ่งตรงกับสมัยของสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม ความว่า

¹⁸ บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17 เล่มที่ 3, หน้า 72.

¹⁹ ประชุมพงศาวดารเล่ม 12 ภาคที่ 18 รายงานการค้าขายในกรุงสยามครั้งแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์, หน้า 72.

* ผู้ที่ดำรงตำแหน่งออกพระจุฬาราชมนตรี ตั้งแต่ช่วงปี ค.ศ. 1590-1688 เท่าที่ตรวจสอบจากหลักฐาน น่าจะมีสามคนในช่วง 1590-1628 คือ 1590-1611, 1611-1625, 1625-1628 ส่วนช่วง 1629-1688 นี้ไม่น่าจะมีการเปลี่ยนแปลงตัวออกพระจุฬาราชมนตรีบ่อยครั้งนัก เพราะว่าการเปลี่ยนตัวขุนนางในช่วงนี้มีกระทำแก่ขุนนางระดับออกญา ในสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททองและสมเด็จพระนารายณ์ปรากฏว่ามีขุนนางระดับออกพระเป็นจำนวนมากกว่าขุนนางระดับออกญา เหมือนดังที่นิโกลาส แชรแวส กล่าวไว้

²⁰ Kennon Kennon Breazeale, “Thai Maritime Trade and the Ministry Responsible,” in *From Japan to Arabia: Ayutthaya's Maritime Relations with Asia*, ed. Kennon Breazeale (Bangkok: The Foundation for the Promotion of Social Sciences and Humanities Textbook Project, 1999), p.11. กล่าวว่าส่วนใหญ่เป็นมุสลิมมาจากเอเชียใต้ แต่ ดร.จุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์ ว่าเป็นมุสลิม กลุ่ม อินโด- อิหร่าน อาจจะมาจากอิหร่าน หรือ อินเดีย ดูใน จุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์, “บทบาทและหน้าที่ของขุนนางกรมท่าขวาในสมัยอยุธยาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น พ.ศ.2153-2435,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2544), หน้า 161-163. ข้อมูลสังเกตคือ ข้อมูลจะกล่าวเฉพาะในสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง แต่สมัยก่อนหน้าเป็นไปได้ที่ตำแหน่งออกพระจุลา จะเป็นของมุสลิมที่มาจากเอเชียใต้

“เมื่อ สามปีมาแล้ว หลวงไชยาสรรพเวลานี้เป็น พระยาจุฬาราชมนตรี ได้
แต่งสำเภามาค้าขายในประเทศญี่ปุ่น แต่จนบัดนี้ยังมีได้กลับ และไม่ทราบ
ว่าขัดข้องอยู่ด้วยเหตุใด ถ้าแม่ท่านอนุเคราะห์เอาใจใส่ แลช่วยจัดให้
กลับคืนไปโดยเร็ว จะเป็นที่ชอบใจมาก”²¹

ในช่วงระหว่างปี ค.ศ. 1625-1628 ออกพระจุฬาราชมนตรีได้แต่งสำเภาไปค้าขายที่ญี่ปุ่น
ถึง สามลำซึ่งเป็นการเข้ามามีบทบาทในย่านฝั่งตะวันออกด้วย²² อย่างไรก็ตาม หากพิจารณาให้ลึกซึ้ง
แล้ว โดยการตัดสินสถานภาพของความเป็น เจ้ากรมท่าขวา ออก จะพบว่า ออกพระจุฬาราชมนตรีก็
คือพ่อค้าชาวต่างชาติคนหนึ่ง que เข้ามาสู่ระบบราชการของอยุธยาเพื่อหวังจะใช้อำนาจหน้าที่ของตน
สร้างผลประโยชน์ให้แก่ตนเองและพรรคพวก เจกเช่นเดียวกับขุนนางชาวต่างชาติคนอื่น ๆ

บทบาทของออกพระจุฬาราชมนตรีไม่ค่อยปรากฏเด่นชัดมากนักในเอกสารหรือบันทึกทาง
การค้าของทั้งชาวตะวันตกและของไทย ทั้งนี้อาจเป็นเพราะเกิดมีขุนนางต่างชาติบางคนที่มีบทบาท
เด่นชัดกว่า อย่างเช่นออกญาเสนาภิมุขในสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม ออกพระศรีเนาวรัตน์
และออกญาวิชัยเยนทรในสมัยสมเด็จพระนารายณ์

ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ยังมีหลักฐานปรากฏอีกว่าขุนนางในตำแหน่งเจ้ากรมท่าขวา
ทำหน้าที่เป็นราชทูตจากราชสำนักอยุธยา เพื่อเดินทางไปยังปัตตาเวีย ในปี ค.ศ.1686 เพื่อสมาน
รอยร้าวกับฮอลันดาในกรณี que ไทยทำสนธิสัญญาเป็นพันธมิตรกับฝรั่งเศส ว่าเป็นเพียงทางการทูต
มิใช่ทางการทหาร²³

ออก(หลวง)พระไชยภักกราชเศรษฐี

ตามพระไอยการตำแหน่งนาพลเรือน ออกหลวงไชยภักกราชเศรษฐี มีตำแหน่งเป็น เจ้ากรมท่า

²¹ ประชุมพงศาวดารเล่ม 13ภาคที่ 20, เรื่องทางพระราชไมตรีระหว่างไทยกับญี่ปุ่น (พระนคร:
องค์การการค้าสุภา, 2507), หน้า 107.

²² จุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์, “บทบาทและหน้าที่ของขุนนางกรมท่าขวาในสมัยอยุธยาถึงสมัยรัตนโกสินทร์
ตอนต้น พ.ศ.2153-2435,” หน้า 150.

²³ Dhiravat na Pombejra, “A Political History of Siam Under the Prasatthong Dynasty 1629-
1688,” (Ph.D. dissertation, University of London, 1984), p. 382.

ซ้าย ถือกักดินา 1400* โดยส่วนมากผู้ที่ดำรงตำแหน่งนี้มักจะเป็นชาวจีนดูแลการค้าฝิ่นทะเลทางด้านตะวันออกของอาณาจักรอยุธยา รวมทั้งเป็นหัวหน้าชุมชนจีนในท่าเรือนานาชาติพระนครศรีอยุธยาอีกด้วย

หน้าที่ความรับผิดชอบของออกพระโชฎีกราชเศรษฐี คงมีลักษณะไม่ต่างไปจากเจ้ากรมท่าขวา การเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมทางการค้าในท่าเรือนานาชาติตามนโยบายการผูกขาดทางการค้า อาทิการจัดเก็บค่าธรรมเนียมการเข้ามาค้าขาย ก่อนการออกพระราชกำหนดปี ค.ศ. 1634 คาดว่าได้ผลประโยชน์เป็นจำนวนมาก นอกจากนี้ไม่ปรากฏหลักฐานว่า ออกพระโชฎีกราชเศรษฐี แต่งสำเนาไปค้าขายยังฝั่งทะเลด้านตะวันตก ทั้งนี้อาจเป็นเพราะหน้าที่ของตนเองมีมาก และได้ผลประโยชน์ในรูปแบบอื่นมากพอ อาทิ การช่วยเหลือพ่อค้าต่างชาติในการจัดหาสินค้า และแต่งสำเนาส่วนตัวไปค้าขาย ที่ประเทศจีน หรือดินแดนอื่นในฝั่งทะเลด้านตะวันออก

บทบาทของออกพระโชฎีกราชเศรษฐีคงจะลดลง เพราะการเพิ่มบทบาทของออกพระศรีพิพัฒน์รัตนโกษาในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ ตลอดจนอิสระทางการค้าของพ่อค้าต่างชาติมีมากขึ้นทำให้ไปลดบทบาทของออกพระโชฎีกราชเศรษฐีในการเข้ามาเก็บภาษี อาทิเช่น สนธิสัญญาระหว่างราชสำนักอยุธยาและฮอลันดา ปี ค.ศ. 1664 ที่ลดบทบาทของชาวจีน และสนธิสัญญาทางการค้าระหว่างเดอ โซมองต์ และสมเด็จพระนารายณ์ ที่ทำให้ฝรั่งเศสได้รับการยกเว้นไม่ต้องเสียภาษีขาเข้า และขาออก ตลอดจนสินค้าที่บรรทุกระวางเรือชาติอื่น ก็ไม่ต้องเสียภาษีเช่นกัน²⁴

ออกญาเสนาภิมุข

ในทำเทียบพระไอยการนาพลเรือน ขุนนางผู้ดำรงตำแหน่งนี้คือเจ้ากรมอาสาญี่ปุ่น มีตำแหน่ง พระเสนาภิมุข แต่ในสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมปรากฏว่าบุคคลที่ได้เข้ามาดำรงตำแหน่งเจ้ากรมอาสาญี่ปุ่น ได้รับยศเป็นถึงออกญานั่นคือ ยามาตะ นางามาชะ ที่มีความสามารถ

* น่าสังเกตว่า ตำแหน่งของเจ้ากรมท่าซ้ายเป็นเพียง ออกหลวง ส่วนเจ้ากรมท่าขวาเป็น ออกพระ แต่มีศักดิ์เท่ากัน นั้นย่อมหมายความว่า เจ้าท่าทั้งสองต้องมีหน้าที่ความรับผิดชอบในระดับเดียวกัน

²⁴ ประชุมพงศาวดารเล่ม 25 ภาคที่ 41 (ต่อ) เรื่องจดหมายเหตุของคณะพ่อค้าฝรั่งเศสซึ่งเข้ามาตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา ตอนแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ภาคที่ 2 (ต่อ) ภาคที่ 42 เรื่องจดหมายเหตุของคณะพ่อค้าฝรั่งเศสซึ่งเข้ามาตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา ตอนแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ภาคที่ 3 และเรื่องจดหมายเหตุของคณะพ่อค้าฝรั่งเศสซึ่งเข้ามาตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา ตอนแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ภาคที่ 4 (พระนคร: องค์การค้าคุรุสภา, 2511), หน้า 83-85.

ทั้งทางด้านการค้าและการทหารจนเป็นที่ประจักษ์แก่สายพระเนตรของสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม และได้ก้าวขึ้นสู่ยศของขุนนางที่สูงที่สุดของอาณาจักรอยุธยา

ยามาตะ นางามาซะ ก้าวเข้าสู่ระบบราชการของอยุธยาจากราชประสงค์ของสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมที่ทรงต้องการกองทหารญี่ปุ่นให้มาเป็นทหารรักษาพระองค์ นั่นเป็นการพิสูจน์ความสามารถของยามาตะ จนเป็นที่โปรดปรานจนได้รับ จากตำแหน่ง ขุนชัยสุนทรในปี ค.ศ. 1621 (ซึ่งมีปรากฏในพระราชสาส์นของสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมที่พระราชทานไปยังโชกุนในปี ค.ศ. 1623) และในอีกห้าปี ต่อมา ได้ดำรงตำแหน่งเป็น ออกหลวง และ ออกพระ จนกระทั่งในปลายรัชกาลสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม ได้ดำรงตำแหน่งเป็น ออกญาเสนาภิมุข²⁵

ออกญาเสนาภิมุข ผู้นี้เป็นผู้ที่อยู่เบื้องหลังความสำเร็จในการผลักดันให้มีสัมพันธไมตรีระหว่างราชสำนักอยุธยาและโชกุนแห่งญี่ปุ่นอย่างเป็นทางการนับตั้งแต่ปี ค.ศ. 1621 เป็นต้นมา นอกจากนี้ ออกญาเสนาภิมุขยังสามารถติดต่อได้โดยตรงกับเสนาบดีชาวญี่ปุ่นยังสามารถถวายนบธรรมการแก่โชกุนญี่ปุ่นได้อีกด้วย นอกจากนี้ ยังเข้าห็นค้าขายกับพ่อค้าชาวญี่ปุ่นในอาณาจักรอยุธยาและยังส่งเรือบรรทุกหนังกวางไปขายยังญี่ปุ่น รวมทั้งควบคุมการค้าของญี่ปุ่นในอยุธยาได้ทั้งหมด²⁶ จึงสามารถสร้างความร่ำรวยและฐานอำนาจให้แก่ตนเองได้เป็นอย่างมาก เพราะแม้กระทั่งออกญากลาโหม (พระเจ้าปราสาททอง – เป็นตำแหน่งในสมัยพระอาทิตย์วงศ์) ยังหวั่นเกรงอำนาจ ดังที่ฟานฟลิต ได้กล่าวไว้ว่า

“ออกญากลาโหมมองเห็นลวงหน้าโดยแจ่มชัดว่า ตนจะมีอำนาจสมบูรณ์สูงสุดไม่ได้เลย ถ้าหากตนไม่มีสายตาไกลและเร่ร่อนกำจัดผู้มีอำนาจที่เป็นอุปสรรคทั้งสองคนคือ ออกญากำแหงและออกญาเสนาภิมุข²⁷

นั่นย่อมแสดงชัดเจนแล้วว่า ภายใต้ตำแหน่ง ออกญาเสนาภิมุข ทำใหยามาตะสามารถสะสมอำนาจ ทรัพย์สินเงินทอง ไร่มากและเป็นที่หวั่นเกรงของออกญากลาโหมในการที่จะสถาปนาตนเองเป็นกษัตริย์

²⁵ อธิธิ โยเนะโอะ และโยชิกาวะ โทชิฮารุ, ความสัมพันธ์ไทย-ญี่ปุ่น 600 ปี (กรุงเทพฯ ฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2542), หน้า 52.

²⁶ พงษ์ริดา เกษมสิน, “บทบาทของชาวญี่ปุ่นต่อการเมืองภายในอยุธยาช่วงกลาง” ใน วารสารไทย-ญี่ปุ่นศึกษา (2528), หน้า 77.

²⁷ กรมศิลปากร, รวมบันทึกประวัติศาสตร์อยุธยาของ ฟาน ฟลิต (วัน วลิต), หน้า 302.

ออกญาพิชิต

ตำแหน่งนี้ไม่มีปรากฏในพระไอยการตำแหน่งนาพลเรือนและตำแหน่งทหาร แต่ปรากฏว่ามีขุนนางชาวต่างชาติที่ได้ดำรงตำแหน่งนี้ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ คือ อับดูร์ รัชซัก (Abdu'r-Razzaq) ซึ่งเป็นชาวเปอร์เซียและเข้ารับราชการในสมัยสมเด็จพระนารายณ์

อับดูร์ รัชซัก ได้รับการกล่าวขานจากหลักฐานตะวันตกและเอกสารเปอร์เซียว่าเป็น “อัคร เสนาบดี ที่ปรึกษาของกษัตริย์และผู้ทรงโปรดปราน”²⁸ จากตำแหน่งดังกล่าวส่งผลให้อับดูร์ รัชซัก สามารถเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมในท่าเรือนานาชาติพระนครศรีอยุธยาได้

บทบาทของขุนนางชาวต่างชาติผู้นี้ ปรากฏชัดเจนในช่วงปี ค.ศ. 1661-1663 ในฐานะที่สร้างความเดือดร้อนและเป็นศัตรูของบริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดา เมื่อครั้งที่สมเด็จพระนารายณ์เสด็จไปราชการสงครามทางเหนือพร้อมกับออกญาพระคลัง หน้าที่การดูแลการค้าของอาณาจักรจึงตกอยู่กับขุนนางชาวต่างชาติผู้นี้ พ่อค้าฮอลันดาได้ทำการฟ้องร้องไปยังสมเด็จพระนารายณ์หลังจากที่พระองค์เสร็จราชการสงคราม เกี่ยวกับพฤติกรรมของขุนนางผู้นี้ ซึ่งประเด็นหลักคือความกระทบกระทั่งต่อการค้าของหลวง

“ทราบว่าการค้าที่พ่อค้าจากประเทศจีน หมาเก๊า มะนิลา พวกนี้ไม่อยู่ที่นี้ สาเหตุสำคัญอันเนื่องมาจากการมีเอกสิทธิ์ในสินค้าสยามชนิดต่าง ๆ และการกระทำของออกญาพิชิตผู้นี้ พระองค์(สมเด็จพระนารายณ์-ผู้เขียน) จึงทรงให้จำคุกออกญาพิชิตเมื่อวันที่ 20 สิงหาคม และทรงริบทรัพย์สินจากเขาทั้งหมด กล่าวกันว่ามีจำนวนเงิน 4000 ชั่งสยาม หรือ 48,000 เหรียญ ฝอลอริน”²⁹

ออกญาศรีเนาวรัตน์

ตำแหน่งนี้ไม่มีปรากฏในกฎหมายตราสามดวงเช่นกัน แต่การศึกษาของ จุฬิศพงศ์ ทำให้ทราบว่า ตำแหน่งดังกล่าวน่าจะเป็นตำแหน่ง พระเนาวรัช ไชยบาลินทรา ธรรมาเศรษฐีชัย ถือศักดิ์

²⁸ ความสัมพันธ์อิหร่าน-ไทย ทางด้านประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม (กรุงเทพฯ: ศูนย์ วัฒนธรรม ประจำกรุงเทพมหานคร, 2003), หน้า 50.

²⁹ เอกสารฮอลันดาสมัยกรุงศรีอยุธยา พ.ศ. 2151-2163 และพ.ศ. 2167-2185, หน้า 166.

นา 3000 โดยเป็นขุนนางในพระคลังหลวง³⁰ อย่างไรก็ดี ปรากฏหลักฐานถึงขุนนางในตำแหน่งนี้ในสมัยของสมเด็จพระนารายณ์ และทำให้ทราบว่า ออกญาศรีเนาวรัตน์ก็คือ อกา มุฮัมหมัด เป็นแขกเปอร์เซีย เชื้อสายผู้ดี มีความสามารถ อุปลิสัยใจคอดี³¹ ทั้งจากตำแหน่งหน้าที่และสิทธิที่เขาได้รับสัมปทานการผูกขาดการค้าไม้กฤษณา จึงเป็นปัจจัยทำให้ขุนนางชาวต่างชาติผู้นี้ได้เข้ามาเกี่ยวข้องกับกิจกรรมทางการค้าในท่าเรือนานาชาติพระนครศรีอยุธยาด้วยเช่นกัน ออกญาศรีเนาวรัตน์นี้ ทำให้การค้าทางทะเล และการค้าฝั่งตะนาวศรีและอ่าวเบงกอลตกเป็นของชาวอิหร่าน³² อย่างไรก็ดีในปี ค.ศ. 1678 บทบาทของขุนนางชาวต่างชาติผู้นี้ลดน้อยลง และสิทธิพิเศษต่าง ๆ ที่เคยได้รับก็ถูกสมเด็จพระนารายณ์ริบคืน และเมื่อออกญาศรีเนาวรัตน์ถึงแก่อนิจกรรม ก็ไม่ปรากฏขุนนางในตำแหน่งนี้อีกเลยตลอดรัชสมัยของสมเด็จพระนารายณ์

ออกญาวิชัยเยนทร์ *

ผู้ที่ดำรงตำแหน่งนี้คือ คอนสแตนติน ฟอลคอน ซึ่งได้เดินทางมาถึงพระนครศรีอยุธยาพร้อมกับยอร์ช ไวท์และ ริชาร์ด เบอร์นาบี ในฐานะพนักงานของบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษ และได้เข้ามาทำงานให้กับออกญาโกษาธิบดี (เหล็ก) ในฐานะผู้ที่เข้ามาปรับปรุงระบบบริหารงานในกรมพระคลัง ซึ่งในทัศนะของออกญาโกษาธิบดี มองว่า ฟอลคอนเป็นผู้ที่มีความรู้ความสามารถทางด้านนี้เป็นคนจัดการ และออกญาโกษาธิบดีคงจะสนับสนุนให้ฟอลคอนได้เข้ามาบริหารราชการในราชสำนักของสมเด็จพระนารายณ์

ฟอลคอนเป็นคนฉลาดและสามารถสร้างผลงานซึ่งเป็นที่น่าพอใจให้แก่ราชสำนักเป็นอย่างมาก อาทิ ดูแลการจัดตั้งคณะทูตไปเปอร์เซียในปี ค.ศ. 1680 แทนกลุ่มขุนนางชาวเปอร์เซีย และสามารถนำเอาสินค้าไปขายได้ผลกำไรมาถวายเป็นสองเท่าของที่พวกเปอร์เซียเคยทำไว้³³ ทำให้ฐานะและสถานภาพของฟอลคอนค่อนข้างจะเด่นชัดและดีขึ้นกว่าการเป็นลูกจ้างในบริษัทของ

³⁰ จุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์, "บทบาทและหน้าที่ของขุนนางกรมท่าขวาในสมัยอยุธยาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ ตอนต้น พ.ศ.2153-2435," หน้า 104.

³¹ ความสัมพันธ์ อิหร่าน-ไทย ทางด้านประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม, หน้า 105.

³² ประชุมพงศาวดารเล่ม 12 ภาคที่ 18 รายงานการค้าขายในกรุงสยามครั้งแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์, หน้า 408.

* หรือ ออกญาวิไชยเยนทร์

³³ "บันทึกความทรงจำของบาทหลวงเดอแบส," ใน ออกญาวิไชยเยนทร์, ขจร สุขพานิช (กรุงเทพฯ ฯ: ครุสภา, 2527), หน้า 277-278.

อังกฤษ การที่เขามีตำแหน่งสูง และเคยมีพื้นเพเป็นพ่อค้ามาก่อนการเข้ารับราชการเป็นขุนนาง เป็นการเพิ่มโอกาสให้พ่อค้าสามารถใช้ตำแหน่งหน้าที่ดำเนินการค้าโดยแฝงเข้าไปกับพระนามของ สมเด็จพระนารายณ์ ดังที่บันทึกของชาวอังกฤษผู้หนึ่งว่า

“เขาทำลายผลประโยชน์ของบริษัท..ยกเว้นของตัวเขาเองที่เรียกว่าเป็น
ผลประโยชน์ของพระเจ้าอยู่หัว”³⁴

นอกจากนี้อาจจะมีขุนนางที่ดำรงตำแหน่งเป็นเจ้าเมืองของเมืองที่ตั้งอยู่ในบริเวณท่าเรือ อาทิ เจ้าเมืองบางกอกซึ่งมักจะได้รับการกล่าวขวัญในหลักฐานต่างชาติว่าเป็นผู้จัดส่งเสบียงอาหาร มายังเรือของพ่อค้าต่างชาติ หรือเรือที่บรรทุกราชทูตจากอาณาจักรต่างๆ ที่มาแวะพักที่เมือง บางกอกก่อนที่จะแล่นเข้าสู่พระนครศรีอยุธยา เจ้าเมืองบางกอกในสมัยสมเด็จพระนารายณ์นั้น เป็นแขกเตอร์กและนับถือศาสนาพระมะหะหมัด³⁵

กลุ่มที่สอง

ขุนนางหรือข้าราชการในกลุ่มที่สองนี้จะมีหน้าที่เป็นฝ่ายปฏิบัติการ คนที่มาดำรงตำแหน่งนี้น่าจะเป็นผู้มีความสามารถเฉพาะด้าน อาทิ ด้านภาษา ด้านการเดินเรือ ด้านการเงิน ได้แก่

ล่าม

เจ้าพนักงานล่ามจัดว่ามีความสำคัญไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าขุนนางชาวต่างชาติระดับสูงอื่น ๆ เลย เพราะล่ามเหล่านี้จะเป็นปรากฏการณ์แรกที่พ่อค้าชาวต่างชาติจะต้องติดต่อ เพราะทำเรื่อนานาชาติ นั้น เรื่องของการสื่อสารนับว่าเป็นเรื่องที่สำคัญมากที่สุด เพราะความหลากหลายทางภาษา และ กลุ่มคนนี้เอง ราชสำนักอยุธยาจึงจัดให้มีล่ามเพื่อมีหน้าที่อำนวยความสะดวกและเป็นตัวกลางในการสื่อสารระหว่างกันดังที่ บาทหลวงตาซารด์กล่าวไว้ว่า

³⁴ บันทึกสัมพันธภาพระหว่างกรุงสยามกับนานาประเทศในคริสต์วรรษที่ 17 เล่ม 3, หน้า 133.

³⁵ กวีร์ ตาซารด์, จุดหมายเหตุการณ์เดินทางสู่ประเทศสยามของบาทหลวงตาซารด์, แปลโดย สันต์

“ในราชสำนักสยามนั้น มีขุนนางหลายตำแหน่งที่ได้รับการแต่งตั้งให้ทำการติดต่อกับชาวประเทศแต่ละชาติไม่ปะปนกัน ชาวต่างชาติคนใดปรารถนาจะทูลเกล้า ฯ ถวายฎีกา หรือขอรับพระราชทานวโรกาสเข้าเฝ้า ก็ต้องไปติดต่อกับขุนนางคนนั้น ๆ ให้ช่วยดำเนินการ และขุนนางนายนั้น ๆ มีหน้าที่นำราชทูตประเทศที่ตนมีหน้าที่เกี่ยวข้องอยู่เข้าเฝ้า ขุนนางตำแหน่งเหล่านี้มีชื่อเรียกกันว่า เจ้ากรมประจำชาตินั้น ๆ หรือเจ้าท่า”³⁶

ซึ่งตำแหน่งล้าสมัยที่ปรากฏในพระไอยการตำแหน่งนาพลเรือนนั้นประกอบด้วย³⁷

ขุนราชเศรษฐีราชปลัด ได้ว่า	แขกฉวา มลาญ อังกฤษ	นา	800	
หลวงราชมนตรี	เจ้าท่าได้ว่า อังกฤษ ญวน ฝรั่งเศส	นา	800	
หมื่นพิณจวาทิ	}	ล้า 4 คน	นาคล 300	
หมื่นศรีทรงภาษา				
หมื่นสัจจวาทิ				
หมื่นสำเรจวาทิ				
หมื่นทิพวาจา	}	ล้าอังกฤษสองคน	นาคล 300	
หมื่อเทพวาจา				
หลวงนนทเกษ	เจ้าท่าได้ว่า พราหมณ์เทศ	นา	800	
หมื่นสัจจะวาจา	}	ล้า 2 คน	นาคล 300	
หมื่นสัจจะวาทิ				
ขุนทองสื่อ	ขุนทองสมุท ได้ว่า จีนล้ามนายอำเภอ	นา	600	
หลวงเทพภักดีเจ้าท่าได้ว่า	วิลันดา	นา	600	
ขุนทองสื่อ	}	จีนล้ามนายอำเพอ	นา	600
ขุนทองสมุท			นา	600
ขุนวรวาทีล้าฝรั่งเศส		นา	300	
ขุนราชาวะดี	}	ล้ากะปัตัน	นา	300
			นา	300

³⁶ กวีย์ ตาซาร์ด, จดหมายเหตุการเดินทางสู่ประเทศสยามของบาทหลวงตาซาร์ด, หน้า 25.

³⁷ กรมศิลปากร, เรื่องกฎหมายตราสามดวง, หน้า 117.

ขุนรักษาสมุท

ขุนวิสุทธิสาครล่ำมแปลนายสำเภาปากน้ำ

} นา 300

ตำแหน่งเจ้าทำเนียบนี้ คงจะอยู่ประจำที่ท่าเรือเพื่อคอยดูแลและประสานงานกับหน่วยงานอื่นในท่าเรือ อย่างไรก็ตาม ล่ำมบางส่วนที่มีได้ถูกระบุว่ามีตำแหน่งอยู่ในพระไอยการตำแหน่งนาพลเรือน น่าจะกระจายตัวตามบริเวณสำคัญที่พ่อค้าชาวต่างชาติต้องเข้ามาติดต่อเรื่องการค้าสินค้าขาย ในบริเวณท่าเรือนานาชาติ โดยเฉพาะตรงบริเวณด้านเก็บภาษี และพระคลังสินค้า อาทิ มีล่ำมญี่ปุ่นชื่อ โชเบอิ อิโดะโมะ (Shobei Idomo) เป็นเจ้าหน้าที่อยู่ในด่านภาษีบางกอก ทำหน้าที่ตรวจใบอนุญาตเรือสินค้าญี่ปุ่น ล่ำมอีกนายหนึ่งคือ คิตานิ คยูเซมมอน (Kitani Kyuzaemon) เป็นล่ำมให้กับคณะทูตไทยที่เดินทางไปญี่ปุ่นในสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม³⁸

บทบาทของล่ำมกล่าวได้ว่าส่งผลต่อความสัมพันธ์ของคนกลุ่มต่าง ๆ อย่างลึกซึ้ง เพราะล่ำมเหล่านี้สามารถสื่อความหมายในทางตรงกันข้ามกับความเป็นจริง และสามารถที่จะใส่ร้ายป้ายสีกลุ่มพ่อค้าชาวต่างชาติที่ตนเองไม่พอใจได้อีกด้วย ตัวอย่างที่ชัดเจนคือ ในสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ออกพระราชมนตรี ขณะนั้นเป็นล่ำมติดต่อกับกลุ่มพ่อค้าชาวฮอลันดาและออกพระราชมนตรีไม่ชอบที่บริษัทได้รับสิทธิพิเศษมาก จนทำให้เกิดความขัดแย้งกับราชสำนักอยุธยาได้

“บันเรื่องเท็จและเลวร้ายโดยที่เรา (พ่อค้าชาวฮอลันดา) ไม่รู้ตัวขึ้นว่า เราได้ปฏิเสธอย่างตื้อดิ่งที่จะเข้าเฝ้าพระเจ้าแผ่นดินและปฏิเสธที่จะถวายของหลายสิ่งของท่านผู้สำเร็จราชการ”³⁹

ในบางครั้งกลุ่มพ่อค้าชาวต่างชาติก็สามารถใช้ “ล่ำม” เพื่อกระจายข่าว ให้เป็นการแก้ไขสถานการณ์ที่กำลังจะเลวร้ายให้กลับดีขึ้นได้ ดังตัวอย่างของบริษัทของฮอลันดา ในปี ค.ศ. 1653 สถานะของบริษัทฮอลันดากำลังตกต่ำเนื่องจาก ปฏิเสธไม่ช่วยเหลือสมเด็จพระเจ้าปราสาททองในการรบกับสงขลาและปัตตานี ทำให้เวสเตอร์ไวลท์ กล่าวกับล่ำมในทำนองว่าจะย้ายสถานีการค้าไปที่กัมพูชาแทน ชำวันนี้ทราบไปยังออกญาพระคลัง และทำให้ท่าที่ของราชสำนักอยุธยาเปลี่ยนไป และพยายามปรับปรุงความสัมพันธ์กับบริษัทฮอลันดา⁴⁰

³⁸ ทวี ธีระวงศ์เสวี. “ชาวญี่ปุ่นในประเทศไทย” ใน วารสารอักษรศาสตร์ 13 (มกราคม, 2524): 98.

³⁹ เอกสารฮอลันดาสมัยกรุงศรีอยุธยา พ.ศ. 2151-2163 และพ.ศ. 2167-2185, หน้า 233

⁴⁰ George Vinal Smith, The Dutch in Seventeenth-Century Thailand, pp. 31-32.

เจ้าพนักงานที่เกี่ยวข้องกับเรือสำเภา

ด้วยเหตุที่พระนครศรีอยุธยาในช่วง ค.ศ. 1650-1688 เป็นช่วงที่ราชสำนักอยุธยาทำการค้าสำเภาของหลวงเป็นปริมาณมาก น่าเชื่อได้ว่าบรรดาเจ้าพนักงานบนเรือสำเภาของหลวงคงเป็นชาวจีนเกือบทั้งหมด ได้แก่ จุ่นจู้ ตันหน ล้ำต้า บั้นจู้ ไต้ก๋ง ชิตเตงเถา อาบั้น จงกว่า เต็กซ้อ อาเก็ง เอี้ยวกง ติวเลี้ยว ล่าบั้น ชมภู เท่าเต็ง ฮู้เตี้ยว อิดเตี้ยว ยี่เตี้ยว สามเตี้ยว จับกะเถา เบี้ยบั้น⁴¹ ยกเว้นแต่ภายหลังสนธิสัญญา ค.ศ. 1664 ที่ฮอลันดาห้ามอยุธยาใช้ลูกเรือชาวจีน เจ้าพนักงานตำแหน่งต่าง ๆ เหล่านี้คงถูกแทนที่ด้วยพลเมืองอยุธยาหรือกลุ่มพ่อค้าชาวมุสลิมเป็นการชั่วคราว

กลุ่มผู้ถูกปกครอง

กลุ่มผู้ถูกปกครองนี้หมายถึงผู้ที่ผูกพันอยู่กับหน้าที่การเข้าเวร ตามระบบไพร่ นั่นคือกลุ่มชาวอยุธยา

กลุ่มชาวอยุธยา

ในท่าเรือนานาชาติพระนครศรีอยุธยามีคนอยู่มากมายหลายกลุ่มด้วยกัน บางกลุ่มก็สามารถแบ่งแยกได้ชัดเจนด้วยลักษณะทางกายภาพ ว่าเป็นคนละพวกกับชาวอยุธยา แต่บางกลุ่มดูแค่เพียงภายนอกอาจแยกแยะลำบาก อย่างไรก็ตาม สถานภาพความเป็นชาวอยุธยานั้น อยู่ตรงที่มีหน้าที่การเข้าเวร และสังกัดมูลนาย เพราะมีกฎหมายเป็นตัวกำหนดบังคับให้คนสยามทุกคนต้องมีสังกัด อยู่ในระบบศักดินา เพื่อกำหนดสิทธิหน้าที่ของคนในสังคม ตลอดจนบทลงโทษ ที่ถูกสถาปนาอย่างเป็นทางการมาตั้งแต่สมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ⁴² กล่าวคือ

“ไพร่หัวงาน	นา	25
ไพร่มีครุฑ	นา	20
ไพร่ราบ	นา	15
ไพร่เลว	นา	10
ยาจก, วรรณิพก	นาคล	5

⁴¹ กรมศิลปากร, เรื่องกฎหมายตราสามดวง, หน้า 118.

⁴² เรื่องเดียวกัน, หน้า 172.

ทาสลูกทาส”

ซึ่งไพร่ หรือชาวอยุธยาเหล่านี้ มีหน้าที่ที่จะต้องหน้าที่ผูกพันกับระบบไพร่ให้กับหลวงและมูลนายของตน ในรูปแบบของการเกณฑ์แรงงาน หรือ ให้สิ่งของแทนการเกณฑ์แรงงาน ปัญหาอยู่ที่ดูเหมือนว่า ระบบไพร่อาจส่งผลต่อ ชายชาวสยามเท่านั้น ส่วนผู้หญิงไม่ถูกเกณฑ์แรงงานแล้วจะสามารถแบ่งออกได้อย่างไรว่าคนใดคือหญิงชาวสยามหรือต่างประเทศ

ข้อกำหนดบทลงโทษในกฎหมายของอยุธยาก็สามารถเป็นตัวชี้บ่งถึงความเป็นชาวอยุธยาของผู้หญิงได้เช่นกัน เพราะในกฎหมายระบุไว้อย่างละเอียดเกี่ยวกับ การไหม(การปรับ) เมื่อกระทำผิด อาทิ ในพระไอยการพรมศักดิ์ มาตราที่สอง กล่าวถึง “การพันแทงทุบตีให้ตายก็ดี ทำมบกฤติยาให้ตายก็ดี ใดยาให้กันตายก็ดี อนึ่งมิได้แก่งให้ตายก็ดี แลทำให้ตายด้วยหาพิจรรย์นามิได้ก็ดี”⁴³ ให้มีโทษปรับต่าง ๆ กัน ซึ่งในบทลงโทษนี้มีการกำหนดโทษให้ ผู้หญิง⁴⁴ ด้วยเช่นกัน

กลุ่มคนบางกลุ่มที่ได้อพยพเข้ามาอยู่ในราชอาณาจักรสยามเป็นเวลานาน ก็อาจจะถูกดูถูกขึ้นไปกับสังคม โดยระบบไพร่และศักดินา ดังที่นิโกลาส์ แชรแวส ให้ความเห็นว่า

“พลเมืองอันแสนจะอนาถาเหล่านี้ เป็นคนต่างด้าวเสียกว่าหนึ่งในสาม คนเหล่านี้มีพื้นเพดั้งเดิมเป็นคนลาวและมอญ ซึ่งคนสยามจับมาเป็นเชลยศึก และกวาดต้อนเข้ามาในราชอาณาจักร..แล้วก็จัดสรรที่ดินให้ทำกิน แล้วก็เรียกเก็บอากรเอาตามรายและกำไรของงานที่ลงไป...จนปะปนเข้ากับคนสยาม”⁴⁵

การตั้งถิ่นฐานและการประกอบอาชีพของชาวอยุธยา

ลา ลูแบร์กล่าวไว้ว่า

⁴³ กรมศิลปากร, เรื่องกฎหมายตราสามดวง, หน้า 95.

⁴⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 96.

⁴⁵ นิโกลาส์ แชรแวส, ประวัติศาสตร์ธรรมชาติและการเมืองของอาณาจักรสยาม, หน้า 60-61.

“พลเมืองอยุธยาส่วนมากนิยมปลูกบ้านเรือนที่พักอาศัยอยู่ตามชายแม่น้ำ
ที่ชั้นล่องสะดวงแก่การค้าขาย”⁴⁶

ทั้งนี้เพราะด้วยสภาพภูมิศาสตร์ของพระนครศรีอยุธยาที่มีลักษณะเป็นเกาะ มีแม่น้ำ
ล้อมรอบ การคมนาคมจึงต้องใช้ทางน้ำ ส่วนบนพื้นดินที่อยู่บนฝั่ง คงไม่น่ามีประชากรไปตั้งถิ่นฐานกัน
มากนัก เพราะว่าพื้นที่ยังเป็นป่าและมีสัตว์ร้ายชุกชุม และคงจะตั้งถิ่นฐานกันในพระนครศรีอยุธยา
และในบริเวณท่าเรือเป็นจำนวนมาก ดังที่ลา ลูแบร์ กล่าวว่าการสำรวจและขึ้นทะเบียน
กำลังคนของรัฐบาลสยาม(ทั่วราชอาณาจักร-ผู้เขียน)ขณะนั้นมีประมาณ 1,900,000 คน แต่ลา ลู
แบร์ก็ยังไม่เชื่อเพราะว่าจำนวนจริงน่าจะมีมากกว่านั้น เนื่องจากยังมีคนจำนวนมากไม่ยอมหลบซ่อน
ตามป่าดงเพื่อหลบเลี่ยงการเสียภาษี และการเกณฑ์แรงงาน⁴⁷

คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรมยังให้รายละเอียดอีกว่า การตั้งถิ่นฐานของชาวอยุธยา
จะอยู่ใกล้ๆ กับตลาดที่ตั้งอยู่รอบกรุง และในบริเวณท่าเรือพระนครศรีอยุธยาเพื่อที่จะทำมาค้าขาย
ประกอบอาชีพ บริเวณต่าง ๆ เหล่านี้ได้แก่⁴⁸ เกาะทุ่งขวัญ เกาะทุ่งแก้ว คลองสวนพลูถึงวัดพระ
นางเชิง ชาวอยุธยาจะรับเรือเถาเรือพ่วงไว้ขาย หลังบ้านญี่ปุ่น ชาวอยุธยาจะรับกงเรือน้อยใหญ่
และกงสำเภาไว้ขาย และคงจะมีกระจายไปตามบ้านของชาวต่างชาติต่างๆ อีกด้วย

ดังที่กล่าวไปแล้วว่าชาวอยุธยามักจะตั้งถิ่นฐานตามริมแม่น้ำ จากแผนที่บริเวณตั้งแต่ปากน้ำ
เจ้าพระยาจนถึงพระนครศรีอยุธยา⁴⁹ หรือก็หมายถึงบริเวณท่าเรือนั้น จะพบว่ามีชื่อหมู่บ้านต่างๆ
เป็นจำนวนมาก ซึ่งเข้าใจว่าหมู่บ้านเหล่านั้นน่าจะมีชาวอยุธยาอาศัยอยู่อีกด้วยได้แก่ บางกอก
ตลาดแก้ว ตลาดขวัญ บ้านปากน้ำ(Ban pacnaam) บ้านปากเตริดน้อย(Ban pactretnoi) บ้าน
เตริดน้อย(Ban tretnoi) บ้านหลวง(Banlouang) บ้านเตริดใหญ่(Bantretyai) สามโคก(Samkoc)
บ้านเหนือ (Banniou) บ้านกลาง?(Banclas) บ้านเสียมาก?(Banseumac) Bancouanuant บ้าน
ตาน?(Bantran) บ้านเขาโค?(Ban couaco) บ้านโคกระย้า?(Bancotraya) Bansamlevo บ้าน
น้อย(Bannoi) บ้านมาก (Banmac) บ้านเล็ก (Banlec)

⁴⁶ ลา ลูแบร์, จดหมายเหตุ ลา ลูแบร์ฉบับสมบูรณ์, หน้า 14.

⁴⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 46-47.

⁴⁸ คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรมเอกสารจากหอหลวง (กรุงเทพฯ: สำนักเลขาธิการ
นายกรัฐมนตรี, 2534) หน้า 3-5.

⁴⁹ สุจิตต์ วงษ์เทศ, แม่น้ำลำคลองสายประวัติศาสตร์ (กรุงเทพฯ: มติชน, 2540), หน้า 37. แผนที่นี้
เป็นแผนที่ที่วาดขึ้นโดยชาวฮอลันดาในสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ในที่นี้เป็นการถอดเสียงตามความเข้าใจ
ของผู้วิจัยเอง

ด้านการประกอบอาชีพของชาวอยุธยา(ในช่วงที่ไม่ต้องเข้าเวรเกณฑ์แรงงานในกรณีของผู้ชาย) โยส สเกาเต็นซึ่งเป็นพ่อค้าในสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททองให้รายละเอียดไว้ว่า

“ในหัวเมืองใหญ่ ๆ ชาวสยามเลี้ยงชีพด้วยการค้าขายหรือรับราชการ หรือทำการประมง ส่วนพวกชาวนามีอันมากที่เป็นทาสหาเลี้ยงชีพ ด้วยการไถนาและปลูกพืชนานาชนิด แต่ส่วนใหญ่ปลูกข้าว ซึ่งมีปลูกกันมากหลายในประเทศนี้ บางคนหาเลี้ยงชีพทางทำสวนผลไม้ เช่น สวนมะพร้าว เงาะ บางคนเลี้ยงม้า วัว หมู แพะ ห่าน นกยูง เป็ดไก่ นกพิราบ และสัตว์อื่น ๆ อาหารบริโภคทุกชนิดจึงถูกมาก และยังมีเหลือที่จะส่งไปขายยังประเทศข้างเคียงด้วย เครื่องก่อสร้างเช่น กระเบื้อง ปูนขาว ไม้ สำหรับสร้างวัดวาอาราม สร้างป้อม ปลูกบ้าน ช่อต้อเรือแพ และเรือสำเภา มีมากมายในราชอาณาจักรนี้ และพวกช่างไม้ช่างฝีมือก็มีอยู่ทั่วไป”⁵⁰

ส่วนฟาน ฟลิตกล่าวไว้ว่า

“ภายในเมืองและศูนย์ชุมชนอื่น ๆ ผู้คนหาเลี้ยงชีพโดยการค้าขาย การทำงานในวัง การเดินเรือสำเภา เรือใบ และเรือแบบพื้นเมือง การประมง และอุตสาหกรรม และการประดิษฐ์กรรมที่ใช้ฝีมือ โดยการทำทองและเงิน รูปพรรณอย่างชำนาญ ผู้คนในหมู่บ้านและชนบททำงานในลักษณะทาส ทำงานในไร่นา เพราะปลูกธัญพืชทุกชนิดโดยเฉพาะอย่างยิ่งข้าว”⁵¹

ซึ่งลักษณะการประกอบอาชีพของชาวอยุธยาในสมัยของสมเด็จพระนารายณ์ก็มีได้มีลักษณะที่แตกต่างไปจากสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมและสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ชาวอยุธยา ก็ยังคง

⁵⁰ ประชุมพงศาวดารเล่มที่ 47 ภาคที่ 76 เรื่องจดหมายเหตุโยส เขาเต็น พ่อค้าฮอลันดาในสมัยพระเจ้าทรงธรรมและพระเจ้าปราสาททอง(พระนคร: องค์การค้าคุรุสภา, 2513), หน้า 28-29.

⁵¹ กรมศิลปากร, รวมบันทึกประวัติศาสตร์อยุธยาของ ฟาน ฟลิต (วัน วลิต), หน้า 141.

“ทำการค้าขาย บางครอบครัวค้าขายทางน้ำพร้อมด้วยภรรยาและบุตร ลง
อยู่ในเรือลำใหญ่ เรียกกันตามภาษาชาวบ้านว่า Myrou (น่าจะออกเสียง
ว่า “เรือ”) และแทบไม่มีวันขึ้นบกเลย บางครอบครัวอยู่ในเมือง ทำการค้า
ปลักสินค้าที่ไปรับซื้อมาเรือสินค้าเข้าเทียบท่า อยู่ในร้านของตน”⁵²

ศูนย์วิทยทรัพยากร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ 3 ภาพแสดงบริเวณท่าเรือนานาชาติตั้งแต่บริเวณปากน้ำเจ้าพระยาถึงตัวเมือง
พระนครศรีอยุธยา และชุมชนชาวอยุธยาที่ตั้งอยู่ในบริเวณท่าเรือ

⁵² ลา ลูแบร์, จดหมายเหตุ ลา ลูแบร์ฉบับสมบูรณ์, หน้า130-131.

ที่มา สุจิตต์ วงษ์เทศ, แม่น้ำลำคลองสายประวัติศาสตร์ (กรุงเทพฯ: มติชน, 2540), หน้า 37.
เป็นภาพวาดที่วาดโดยชาวฮอลันดาสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง

กลุ่มคนที่ไม่ผูกพันกับวิธีการของรัฐ (ชาวต่างชาติ)

คนต่างชาติ ที่เข้ามาในอาณาจักรอยุธยา นั้น วรรณ ภู่งศ์พันธ์ ได้แบ่งจุดประสงค์การเข้ามาอย่าง กว้าง ๆ ออกเป็น 3 ประการ⁵³ คือ

1. กลุ่มที่เข้ามาเพราะการค้าขาย หรือ กลุ่มพ่อค้า ประกอบไปด้วยพ่อค้าที่ไปมาค้าขายเพียงชั่วคราวและเข้ามาตั้งหลักแหล่งอย่างถาวร
2. กลุ่มที่ถูกกวาดต้อนเข้ามาเนื่องจากสงคราม รวมทั้งกลุ่มที่อพยพเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารของพระเจ้าแผ่นดินอยุธยา จนกระทั่งในที่สุดก็ถูกผสมกลมกลืนเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของประชากรอยุธยา*
3. กลุ่มที่เข้ามาอันเนื่องจากการเผยแพร่ศาสนา ประกอบไปด้วย บาทหลวงจากนิกายต่าง ๆ ของศาสนาคริสต์ และผู้คนที่อพยพลี้ภัยทางศาสนาเข้ามา อาทิ ชาวญี่ปุ่น ชาวต่างชาติกลุ่มนี้บางส่วนตั้งหลักฐานอยู่ในพระนครศรีอยุธยา บางส่วนก็เข้ามาเพียงชั่วคราวชั่วคราวเท่านั้น

จะพบว่า ชาวต่างชาติที่อาศัยอยู่ในท่าเรือนานาชาติพระนครศรีอยุธยานั้นเข้ามาด้วยจุดประสงค์ต่าง ๆ กัน เข้ามาดำเนินชีวิต กิจกรรมทางการค้าในสถานที่เดียวกัน แน่แน่นอนว่า ต้องมีความสัมพันธ์กันอย่างน้อยที่สุดในเรื่องของการค้าขาย ซึ่งจะไปสู่ความสัมพันธ์ในรูปแบบอื่น ๆ อีก

กลุ่มคนจีนในท่าเรือนานาชาติพระนครศรีอยุธยา

ชาวจีนที่เข้ามาอาศัยในอาณาจักรอยุธยา (ตลอดจน บริเวณอื่น ๆ ในภูมิภาคเอเชีย

⁵³ วรรณ ภู่งศ์พันธ์, “ความเป็นสังคมนานาชาติของพระนครศรีอยุธยาตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 16 ถึง ค.ศ. 1767,” หน้า 39.

* กลุ่มนี้ ส่วนมากจะเป็นพลเมืองของอาณาจักรข้างเคียง อาทิ มอญ เขมร พม่า ลาว และเมื่อถูกกวาดต้อนเข้ามาอยู่ในอาณาจักรอยุธยา ในฐานะเชลย จึงมีสถานะไม่ต่างไปจากทาส หรือเป็นแรงงานให้กับรัฐ หรือบางพวกได้เข้ามาผสมผสานแต่งงานกับพลเมืองอยุธยา จนในที่สุดกลายเป็นพลเมืองของอยุธยาไป และเข้าสู่หน้าที่การเข้าเวร

ตะวันออกเฉียงใต้) ในช่วงที่ทำการศึกษานี้เกือบทั้งหมดเป็นชาวฮกเกี้ยนในมณฑลฝูเจี้ยน(Fukien)⁵⁴ ชาวจีนกลุ่มนี้เป็นพวกที่มีความสามารถทางการค้า การเดินเรือ เมื่อเข้าพึ่งพระบรมโพธิสมภารแล้ว พวกเขาเหล่านี้บางส่วนสามารถใช้ความสามารถที่มี เข้าสู่ระบบราชการของอยุธยาในกรมท่าซ้าย ในฐานะ เจ้ากรม ลูกเรือ ล่าม นายล่ามฯ ดังที่ปรากฏตำแหน่งที่เป็นภาษาจีนในกฎหมายตราสามดวงอย่างชัดเจน⁵⁵

หลังการเสียกรุงครั้งแรกในปี ค.ศ. 1569 รวมไปถึงการฟื้นฟูอาณาจักรมะละกาในฐานะเมืองท่า การกำเนิดของบันเตินในฐานะเมืองท่าพริกไทยสำหรับจีน มีผลอย่างลึกซึ้งต่อสภาพการค้าของอาณาจักรอยุธยา ทั้งนี้เพราะทำให้ฐานะความเป็นศูนย์กลางทางการค้ากับจีนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ของพระนครศรีอยุธยาลดลง และจามปาและกัมพูชากำลังจะกลายเป็นศูนย์กลางทางการค้ากับจีนแทนที่อยุธยา⁵⁶ แน่แน่นอนว่าจำนวนชาวจีนที่จะเดินทางเข้ามาด้วยจุดประสงค์ที่จะมาค้าขายคงจะต้องลดลงตามสภาพการณ์ในต้นคริสต์ศตวรรษที่ 17 หลักฐานหนึ่งที่พอจะอธิบายถึงจำนวนชาวจีนที่มีจำนวนไม่มาก พบในบันทึกของชาวตะวันตกที่กล่าวว่า ในปี ค.ศ. 1605 มีข่าวออกมาว่า สมเด็จพระเอกาทศรถจะทรงส่งบรรณาการไปยังจีน⁵⁷ แต่ในที่สุดก็ยังมี การดำเนินการร่วม 10 ปี นั้นอาจสะท้อนได้ว่า ความไม่พร้อมของอาณาจักร ส่วนหนึ่งน่าจะมาจากการขาดแคลนชาวจีนที่จะช่วยในการดำเนินการ ทั้งทางด้าน คนประจำล่าม ล่าม* ประกอบ

⁵⁴ สุภางค์ จันทวานิช, "ถิ่นกำเนิดของชาวจีนแต่จิวในประเทศไทย," ใน *ชาวจีนแต่จิวในประเทศไทย และในภูมิภาคเดิมนที่เจ้าช่าน: สมัยที่หนึ่ง ท่าเรือจากหลิน* (2310-2393), สุภางค์ จันทวานิช และคณะ, บรรณาธิการ (กรุงเทพฯ: สถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2534)

⁵⁵ กรมศิลปากร, *เรื่องกฎหมายตราสามดวง*, หน้า 118.

⁵⁶ Anthony Reid, "Documenting the Rise and Fall of Ayutthaya as a Regional Trade Center," pp.90-91.

⁵⁷ George Vinal Smith, *The Dutch in Seventeenth-Century Thailand*, p.11. ทำให้ฮอลันดาเข้ามาติดต่อการค้าอย่างเป็นทางการและขอตั้งสถานีการค้าในอยุธยาด้วยความหวังที่จะเข้าสู่การค้ากับประเทศจีนโดยอาศัยความช่วยเหลือจากราชสำนักอยุธยา

* แม้ว่าจะมีหลักฐานยืนยันว่าในสมัยสมเด็จพระนเรศวรมีการส่งทูตไปยังราชสำนักจีนเพื่อเสนอความช่วยเหลือในการปราบสลัดญี่ปุ่น แต่ก็ได้เป็นตัวชี้บ่งอย่างชัดเจนว่า จำนวนชาวจีนในอยุธยามีเป็นจำนวนมาก และในสมัยสมเด็จพระเอกาทศรถเมื่อกัมพูชาและจามปากำลังพัฒนาตนเองเป็นศูนย์กลางทางการค้า อาจจะทำให้ชาวจีนบางส่วนที่เคยอาศัยอยู่ในพระนครศรีอยุธยาอพยพออกไปจึงเป็นเหตุผลทำให้จำนวนชาวจีนในช่วงสมัยสมเด็จพระเอกาทศรถมีจำนวนไม่มาก

กับช่วงนั้น เริ่มมีชาวญี่ปุ่นเข้ามาในพระนครศรีอยุธยา และกลายเป็นคนกลุ่มสำคัญต่อราชสำนักอยุธยาทางการค้า ตลอดจนความมั่นคงของราชบัลลังก์

ในสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม (ค.ศ. 1610-1629) ชาวญี่ปุ่นเหล่านี้สามารถดำเนินการค้าแทนพระองค์กับประเทศญี่ปุ่นได้ และสินค้าส่งออกจากอยุธยา สร้างผลกำไรจำนวนมากให้แก่อราชสำนักอีกด้วย การให้ความสำคัญกับการค้ากับอาณาจักรจีนอาจจะลดลง

ในขณะที่ราชสำนักอยุธยาให้ความสำคัญต่อการค้ากับประเทศญี่ปุ่นในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม ชาวตะวันตกก็เป็นอีกกลุ่มหนึ่งที่เดินทางเข้ามาติดต่อค้าขายกับอาณาจักรอยุธยา อาทิ ฮอลันดา อังกฤษ ด้วยความคาดหวังที่ตนเองจะสามารถเข้าสู่การค้ากับประเทศจีนได้โดยอาศัยอยุธยาเป็นทางผ่าน คงเป็นเหตุผลหนึ่งที่ ถึงแม้ว่าราชสำนักอยุธยาจะเน้นการค้ากับญี่ปุ่น แต่ก็ไม่สามารถละเลยความสัมพันธ์ที่มีต่อจีนได้เช่นกัน เพราะยังพบว่า ในปี ค.ศ. 1622 มีสำเภ (เอกชนที่ได้รับอนุญาตให้ทำการค้าขาย) จากจีนมาสู่อยุธยา 3 ลำ และในปี ค.ศ. 1625 มี 4 ลำ⁵⁸

มีความเป็นไปได้อย่างยิ่งที่ชาวจีนบางส่วนที่อาศัยเรือสำเภเพื่อเดินทางเข้ามาค้าขายในอยุธยานั้น คงจะตั้งหลักแหล่งอยู่ในอาณาจักรอยุธยา และเพิ่มจำนวนมากขึ้น ทั้งนี้เนื่องจาก ในสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง (ค.ศ. 1629-1659) ทรงขับไล่ชาวญี่ปุ่นออกไปจากอาณาจักร ซึ่งตรงกับกรประกาศปิดประเทศของญี่ปุ่น ที่ห้ามประเทศอื่นใดเข้ามาค้าขาย ยกเว้น จีนและฮอลันดา ยิ่งทำให้ราชสำนักยกยอรับบทบาทของชาวจีนในการเป็นคนกลางในการติดต่อค้าขายกับญี่ปุ่น

แม้ว่าในภายหลังรัฐบาลจีนจะประกาศห้ามค้าขายกับต่างประเทศ⁵⁹ โดยเฉพาะในมณฑล

ศูนย์วิทยทรัพยากร

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

⁵⁸ Anthony Reid, "Documenting the Rise and Fall of Ayutthaya as a Regional Trade Center," pp. 93-94.

⁵⁹ การประกาศดังกล่าวเพื่อเป็นการตัดขาดความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มต่อต้านราชวงศ์ชิงตามชายฝั่งทะเลกับกลุ่มต่อต้านในต่างประเทศ จึงได้ประกาศนโยบายดังกล่าวในปีค.ศ. 1647 ซึ่งเป็นปีที่ 4 ของจักรพรรดิ ชุ่นจื้อว่า "ข้าราชการและทหารพลเรือนที่ลักลอบออกทะเลค้าขาย และอพยพไปตั้งถิ่นฐานทำการเพราะปลุกตามเกาะต่าง ๆ ในมหาสมุทร ก็ถือเป็นผู้ที่สมคบกับโจรโดยดุษฎี และมีโทษถึงประหาร" นอกจากนี้ยังออกประกาศในทำนองนี้อีกหลายฉบับ ดูรายละเอียดใน สุภาวงศ์ จันทวานิช, "ถิ่นกำเนิดของชาวจีนแต่จิวในประเทศไทย" ใน ชาวจีนแต่จิวในประเทศไทยและในภูมิภาคเดนมาร์กเดนมาร์ก: สมัยที่หนึ่ง ทำเรือจากหลิน (2310-2393). หน้า 37-39.

กวางตุ้ง(Kwantong) ฝูเจี้ยน(Fukien) จีเกียง(Chekiang) และ เกียงหนาน (Kiangnan)⁶⁰แต่กลับปรากฏว่า ยังคงมีการค้าระหว่างจีนกับสยามต่อไป ใน สองรูปแบบ⁶¹ คือ

1. สยามค้าขายโดยการจัดบรรณาการเข้ามาถวายและได้รับอนุญาตให้ค้าขายได้ในบริเวณกวางตุ้ง(Canton)
2. ทางจีนมีการส่งสำเภา ที่ดำเนินการโดยเอกชนภายใต้การคุ้มครองของตระกูลชาง (Shang)

โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ แม้ว่าพระองค์จะทรงโปรดปรานพวก มัวร์หรือพวกตะวันตก ด้วยเหตุผลทางการเมือง⁶² หรือแม้ว่าพระองค์จะทรงมุ่งขยายการค้าสำเภาของหลวงไปยังชายฝั่งโจฬะมณฑล โดยการเปิดสถานีการค้าในบริเวณดังกล่าว แต่พระองค์ก็ยังทรงพยายามขยายขอบเขตการค้ากับจีนด้วยเช่นกัน โดยทรงพยายามขยายบริเวณการค้าให้มากไปกว่าบริเวณ กวางตุ้ง (Canton) ไปยัง ฝูเจี้ยน (Fukien)⁶³

ความสงบเรียบร้อย และความมั่นคงของอาณาจักรอยุธยาก็เป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่สำคัญอันจะส่งผลให้อยุธยาแสดงออกถึงสถานะของการเป็นศูนย์กลางการค้า ทำให้มีเรือค้าขายจากต่างชาติเข้ามาเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะเรือของชาวจีน จากกวางตุ้ง (Canton) เอ๋หมิง(Amoy) จีเกียง(Chekiang) ที่มีมากถึง 15-20 ลำ ต่อปี ในทศวรรษที่ 1680

น่าสังเกตว่าพร้อมๆ ไปกับ ผลกำไรที่ได้จากการค้าระหว่างจีน-สยาม บรรยากาศทางการเมืองภายในประเทศจีนที่เกิดความแตกแยก มีส่วนผลักดันให้ชาวจีนบางส่วนอพยพออกนอกประเทศ และเข้ามาตั้งหลักแหล่งในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ อาณาจักรอยุธยา ในฐานะเมืองท่าที่สำคัญแห่งหนึ่งและเปิดโอกาสให้ผู้คนจากทุกดินแดน ต่างศาสนา ได้เข้ามาดำรงชีวิตอยู่ได้ จึงเป็นอีกทางเลือกหนึ่งของชาวจีนที่ต้องการแสวงหาผลประโยชน์

การตั้งถิ่นฐานของชาวจีนในท่าเรือนานาชาติพระนครศรีอยุธยา

⁶⁰ Sarasin Viraphol, *Tribute and Profit: Sino-Siamese Trade, 1652-1853* (n.p.: Council on East Asian Studies Harvard University, 1977.), p. 42.

⁶¹ Ibid.

⁶² ดูรายละเอียดได้ใน นิธิ เอียวศรีวงศ์, *การเมืองไทยสมัยพระนารายณ์* (พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ: มติชน, 2539)

⁶³ Sarasin Viraphol, *Tribute and Profit: Sino-Siamese Trade, 1652-1853*, p. 58.

ชาวจีนจัดได้ว่าเป็นชาวต่างชาติกลุ่มแรก ๆ ที่ได้เข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ในอาณาจักรอยุธยา และคงได้เข้ามายังพระนครศรีอยุธยา ซึ่งเป็นศูนย์กลางอำนาจทั้งทางการเมืองและการค้าอย่างแน่นอน

การดูแลควบคุมชาวจีน ก็คงมีต่างกันมากกับการควบคุมชาวต่างชาติอื่น ๆ ในอาณาจักร กล่าวคือ จะมีการพระราชทานที่ดินเพื่อให้ตั้งหลักแหล่ง และให้เลือก นาย ของตนเอง ซึ่งอยู่ภายใต้การดูแลของขุนนางในตำแหน่งออกญาพระคลังอีกทีหนึ่ง วิธีการเช่นนี้เห็นได้ชัดเจนในกรณีของชาวตะวันตกในสมัยคริสต์ศตวรรษที่ 17 สำหรับชาวจีนแล้วได้เข้ามาในพระนครศรีอยุธยา เป็นเวลานาน และส่วนใหญ่จะอาศัยอยู่ในกำแพงพระนคร* โดยมีออกพระโชฎีกราชเศรษฐีเป็นหัวหน้าชุมชน

เนื่องจากท่าเรือนานาชาตินั้นมีบริเวณกว้างขวาง และเป็นเส้นทางหลักในการทำการค้าขาย การตั้งถิ่นฐานของชาวต่างชาติอื่น ตลอดจน ชาวยุทธยาเอง ก็คงกระจายตัวอยู่ตามบริเวณท่าเรือด้วยเช่นกัน ดังนั้นจะแบ่งการตั้งถิ่นฐานของชาวจีนออกเป็น สองรูปแบบ คือ

1. ในกำแพงเมืองพระนครศรีอยุธยา
2. นอกกำแพงเมืองพระนครศรีอยุธยา

บริเวณในกำแพงเมืองพระนครศรีอยุธยา

คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม⁶⁴ สามารถให้รายละเอียดเรื่องชุมชนชาวจีนได้เป็นอย่างดี เมื่อกล่าวถึงบริเวณ ย่านหรือตลาดในพระนครศรีอยุธยา ซึ่งย่านหรือตลาดนั้น จะเป็นบริเวณที่มีชาวจีนอาศัยอยู่จำนวนหนึ่ง กล่าวคือ

1. ตลาดจีน ใกล้วัดอัมเม บริเวณบ้านแขกใหญ่
2. ถนนย่านขนมจีน ในบริเวณนี้มีชาวจีน ทำขนมเปียะ ขนมโก๋ เครื่องจันอับ ขนมจีนอบแห้ง
3. ตลาดประตูจีน ขายเครื่องทองเหลืองและปรอท

* นอกจากชาวจีนแล้วก็มี แขกบางกลุ่ม ที่ได้รับพระบรมราชานุญาตให้อาศัยในกำแพงพระนคร ซึ่งต่างจากชาวตะวันตกที่เข้ามาในระยะหลัง ทั้งนี้เป็นเพราะว่า ชาวจีนและชาวแขกได้เข้ามาในอาณาจักรเป็นระยะเวลายาวนาน และส่วนหนึ่งรับราชการในกรมท่า สร้างผลประโยชน์ให้กับราชสำนัก และได้รับความไว้วางพระทัยจากพระมหากษัตริย์ แห่งกรุงศรีอยุธยา

⁶⁴ คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง, หน้า 12-13.

4. ย่านไนโก่ บริเวณนี้จัดว่าเป็นตลาดใหญ่ในพระนคร ซึ่งมีตึกกวางร้านจีน ตั้งตึกทั้งสองฟากถนนหลวงจีนไทยนั่งร้านขายของ สรรพสิ่งของเครื่องสำเภาเครื่องทองเหลืองทองขาว กระเบื้องถ้วยโถโอชาม แพรสีต่าง ๆ อย่างจีนแลใหม่ศรีต่าง ๆ เครื่องมือเหล็กแลสรรพ เครื่องมือมาแต่เมืองจีนมีครบมีของรับประทานเป็นอาหาร แลผลไม้มาแต่เมืองจีน วางรายในร้านขายที่ท้องตลาด มีของสดขายเข้าเย็น สุกกรเปิดโก่ ปลาทะเล ปลาน้ำจืด ปุหอยต่าง ๆ หลายอย่างพัน
5. ย่านสามม้า เป็นย่านที่อยู่ต่อกจากย่านไนโก่ ตั้งแต่เชิงตพานไนโก่กระวันออกไปจดถึงหัวมุมพระนครที่ชื่อตำบลสระภา จีนตั้งโรงทำเครื่องเงินอับและขนมแห้ง จีนต่างต่างหลายชนิดหลายอย่าง แลชาวจีนทำโต๊ะ เตียง ตู้ เก้าอี้ น้อยใหญ่ด้านต่าง ๆ ขายต่อไป ชาวจีนทำถึงไม้ใส่ปลอกไม้แลปลอกเหล็กถึงใหญ่น้อยหลายชนิด ขายชาวพระนครรับซื้อไปใช้ต่างนางเล็ง แลทำสรรพเครื่องเหล็กต่างขาย แลรับช่างตีเหล็กรูปพรรณตามใจชาวเมืองมาจ้าง และมีตลาดขายของสดเข้าเย็นในท้ายตลาด ตั้งแต่หัวโรงเหล็กต่อไป จนถึงประตูของกุดท่าเรือจ้างข้ามไปวัดเจ้าพระนางเชิง

คำบรรยายข้างต้นนอกจากจะให้รายละเอียดเกี่ยวกับสถานที่ตั้งของชุมชนจีนแล้ว ยังสามารถบอกได้ถึงการประกอบอาชีพของชาวจีนเหล่านี้ได้เป็นอย่างดี

บริเวณนอกกำแพงเมืองพระนครศรีอยุธยา

กลุ่มของชาวจีนที่อาศัยอยู่นอกกำแพงเมืองอยุธยา หรืออีกนัยหนึ่งคืออาศัยอยู่ในบริเวณท่าเรือนานาชาติ ตามหลักฐานพบว่า มีชุมชนจีนอยู่บริเวณทางตอนใต้ของตัวเมืองตรงบริเวณบ้านเขาหลวง บ้านปากข้าวสาร บ้านในคลองสวนพลู บริเวณแถวท้ายปากคลองวัดสุวรรณดาราราม ลงมาจนถึงหน้าพระราชวังหลัง และบริเวณท้ายวัดเจ้าพระนางเชิงเรื่อยไปจนถึงท้ายวัดพุทธไสสวรรคัลเลยไปจนถึงหน้าวัดไชยวัฒนาราม⁶⁵ ซึ่งจะพบว่าบริเวณเหล่านี้เป็นสถานที่ที่ประกอบการค้าและเป็นบริเวณที่เรือจะมาจอดเทียบท่าอีกด้วย

⁶⁵ วรพร ภูพงษ์พันธ์, "ความเป็นสังคมนานาชาติของพระนครศรีอยุธยาตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 16 ถึง ค.ศ.1767," หน้า 47.

เนื่องมาจากความสามารถของราชสำนักอยุธยาในการพัฒนาความสัมพันธ์ในระบบบรรณาการกับจีนอยู่อย่างสม่ำเสมอ⁶⁶ และแน่นอนว่าคงจะมีชาวจีนบางส่วนกระจายอยู่ตามเมืองสำคัญในบริเวณท่าเรือนานาชาติพระนครศรีอยุธยาเพื่อทำการรวบรวมสินค้าหรือค้าขายสินค้าเมืองสำคัญเมืองหนึ่งที่พบว่ามีชาวจีนอาศัยอยู่คือเมืองบางกอกโดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยของสมเด็จพระนารายณ์ ซึ่งมีเป็นจำนวนมาก⁶⁷

ภายใต้การจัดกลุ่ม “ชาวจีน” นั้นจะพบว่าการตั้งถิ่นฐานมีการกระจายตัวทั้งในกำแพงพระนครและนอกกำแพงพระนคร นั้นน่าจะหมายถึงความแตกต่างระหว่างกลุ่มชาวจีนด้วยกันเอง อาจเป็นไปได้ว่ากลุ่มที่อยู่ในกำแพงพระนครนั้นอาจจะมี ความใกล้ชิดกับราชสำนักเนื่องจากเป็นกลุ่มที่ตั้งถิ่นฐานเป็นเวลานาน และคงสามารถปรับตัวให้เข้ากับชาวอยุธยาและเข้ารับราชการให้กับราชสำนักอยุธยา ส่วนกลุ่มที่อยู่นอกกำแพงพระนครอาจจะเป็นกลุ่มที่เข้ามาในท่าเรือชั่วคราวชั่วคราวเพื่อมาดำเนินกิจกรรมทางการค้าตามฤดูกาลมรสุม แต่ทั้งสองกลุ่มคงจะมีการช่วยเหลือกันในการจัดหาสินค้าหรือลำเลียงสินค้าเข้าสู่ตลาดย่อยของพระนครศรีอยุธยา

กลุ่ม “แขก” ในท่าเรือนานาชาติพระนครศรีอยุธยา

กลุ่มชาวมุสลิมได้เข้ามาตั้งถิ่นฐานในอาณาจักรอยุธยาตั้งแต่ประมาณ คริสต์ศตวรรษที่ 15 กลุ่มชาวมุสลิมที่ได้เดินทางเข้ามายังภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ตั้งแต่แรกเริ่มคือพ่อค้ามุสลิมจากอินเดีย ซึ่งส่วนใหญ่จะมาจากบริเวณชายฝั่งทิศตะวันตกและตะวันออกเฉียงใต้ของอินเดีย คือมุสลิมจากแคว้นคุชราต จากแถบชายฝั่งมะละบาร์ จากฝั่งโจฬะมณฑล และจากเบงกอลทางตะวันออกเฉียงเหนือ⁶⁸ ซึ่งพ่อค้าที่เดินทางเข้ามาในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้นั้นโดยมากมัก

⁶⁶ มีการส่งเครื่องราชบรรณาการไปยังอาณาจักรจีนในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ 12 ครั้ง ในช่วง ค.ศ. 1659 – 1673 และครั้งสุดท้ายในปี ค.ศ. 1684 ดูรายละเอียดได้ใน บุศราคม ชวงชัย, “การค้าของบริษัทอินเดียตะวันออกเฉียงในกรุงศรีอยุธยา ระหว่าง ค.ศ. 1612-1688,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2533), หน้า 94. การส่งบรรณาการนี้มีเพียง ห้าครั้งเท่านั้นที่ส่งไปยังราชสำนักแมนจูอย่างเป็นทางการ ส่วนที่เหลือนั้นน่าจะส่งไปที่ canton ซึ่งเป็นช่องทางสำคัญสำหรับการค้าขายระหว่างจีนและสยาม ดูรายละเอียดได้ใน Sarasin Viraphol, *Tribute and Profit: Sino-Siamese Trade, 1652-1853*, p. 60.

⁶⁷ *Ibid.*, p. 61.

⁶⁸ จุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์, “บทบาทและหน้าที่ของขุนนางกรมท่าขวาในสมัยอยุธยาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ ตอนต้น พ.ศ. 2153-2435,” หน้า 49.

เป็นพ่อค้าคนกลางเข้ามารับซื้อสินค้าที่ยังไม่ได้ผ่านกระบวนการผลิตและเป็นสินค้าอันเป็นที่ต้องการทั้งในตลาดเอเชียและยุโรป จากภายในภูมิภาคออกไปจำหน่ายแล้วรับสินค้าจากจีนอินเดีย เข้ามาขายยังภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้⁶⁹

ชาวสยามเรียกชาวมุสลิมว่า “แขก” ซึ่งเพียงหมายถึงกลุ่มคนที่มาจากทางฝั่งตะวันตกของอาณาจักร ที่เป็นชาวอินเดีย อิหร่าน อาหรับ หรือกลุ่มที่มาจากเอเชียกลาง ซึ่งส่วนใหญ่นับถือศาสนาอิสลาม ดังนั้นกลุ่มชาวมุสลิมที่เข้ามาในท่าเรืออยุธยา นั้นจึงมีหลากหลายกลุ่ม หลายเชื้อชาติ หลายวัฒนธรรม และอยู่รวมกันด้วยผลประโยชน์ในทางการค้า⁷⁰ คำว่า “แขก” นั้นยังอาจหมายถึง แขกที่นับถือศาสนาอื่นได้อีกด้วย ได้แก่ แขกพราหมณ์หรือแขกฮินดู แขกซิกข์ เป็นต้น⁷¹

กลุ่ม “แขก” มีบทบาทอย่างเด่นชัดหลังจากที่ให้ความช่วยเหลือแก่สมเด็จพระนารายณ์ในการขึ้นครองราชย์⁷² ส่งผลให้ อับดุล รัชชัค หนึ่งในผู้นำชาวแขกมัวร์ที่ช่วยเหลือพระองค์ให้ดำรงตำแหน่ง อัครเสนาบดีเป็นที่ปรึกษาของสมเด็จพระนารายณ์และเป็นผู้ที่ทรงโปรดปรานในราชสำนัก⁷³ และทำให้กลุ่มชาว “แขก” มีบทบาทในท่าเรืออย่างมาก จนถึงสมัยของ อากอ มุฮัมมัดได้สืบทอดอำนาจต่อจาก อับดุล รัชชัค และหลังจากนั้นบทบาทของกลุ่ม “แขก” ก็ลดลงทั้งนี้เนื่องจากเกิดความแตกแยกกันเอง และขาดผู้นำที่มีความสามารถ และเปิดโอกาสให้คอนสแตนติน ฟอลคอน ได้เข้ามามีบทบาทและลดบทบาทของกลุ่ม “แขก” ลง

การตั้งถิ่นฐานของกลุ่มชาว “แขก” ในท่าเรือนานาชาติพระนครศรีอยุธยา

⁶⁹ นันทวรรณ ภูสว่ง, “สถานภาพของชนมุสลิมในอยุธยาสมัยคริสต์ศตวรรษที่ 17” ใน วารสาร ธรรมศาสตร์ 15 (2529): 216.

⁷⁰ วรพร ภูพงศ์พันธ์, “ความเป็นสังคมนานาชาติของพระนครศรีอยุธยาตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 16 ถึง ค.ศ. 1767,” หน้า 46.

⁷¹ จุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์, “บทบาทและหน้าที่ของขุนนางกรมท่าขวาในสมัยอยุธยาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ ตอนต้น พ.ศ.2153-2435,” หน้า 50.

⁷² ความสัมพันธ์อิหร่าน-ไทย ทางด้านประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม, หน้า 102. กล่าวไว้ว่า “เนื่องจากตอนนั้นเป็นเดือนมูฮัรอม ชาวอิหร่านกำลังจะแสดงละครอันมีความหมายซ่อนเร้นอยู่เพื่อเป็นเกียรติแก่ท่านอิมามฮุเซน สมเด็จพระนารายณ์ (ก่อนขึ้นครองราชย์) จึงได้มีการวางแผนไว้ดังต่อไปนี้ วันที่นักแสดงละครของพวกท่านไปเฝ้าเบื้องหน้าพระเจ้าแผ่นดิน ฉันก็จะตามพวกท่านไปพร้อมด้วยผู้คนของฉันเองเพื่อทำการจากข้างนอก”

⁷³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 104.

หลักฐานของโตเม ปิเรส ให้ภาพการตั้งถิ่นฐานของชาว “แขก” ไว้ดังนี้

“ในเมืองหลวงแห่งนี้มีสุเหร่า เจ็ดแห่ง เป็นของพวกเขาเตอร์ก และอาหรับ มี
เคหสถานของพวกเขาในเมื่อนี้ประมาณ 30000 หลังคาเรือน...พวก
แขกมัวร์เหล่านี้ยังคงส่งสอนศาสนาตามคัมภีร์โบราณของพระมะหะหมัด
ต่อไป”⁷⁴

กลุ่มชาว “แขก” ในพระนครศรีอยุธยาจะตั้งถิ่นฐานอยู่ที่พระนครศรีอยุธยา มิได้อยู่ใน
“ค่าย” หรือ ชุมชนเดียวกันทั้งหมด ทั้งนี้เป็นเพราะความแตกต่างทางศาสนา ขนบธรรมเนียม
ประเพณี แม้ว่าจะมีออกพระจุฬาราชมนตรี เป็นหัวหน้าประชาคมของตนเองก็ตาม

ในหลักฐานคำให้การขุนหลวงหาวัดบรรยายเกี่ยวกับชุมชน “แขก” ไว้ดังต่อไปนี้

“คลองประตูเทษมีมาจนลำลูกปากสมุทแบ่งน้ำกลางเมืองออกริมตะพานนาค
บรรจบกับคลองประตูเทษ มีตะพานอิติแต่ บ้านแขกใหญ่ ข้ามมาถนนบ้าน
แห ชื่อตะพานวานร หนึ่ง มีคลองน้อยลัดจากคลองใหญ่จากคลองประตูจีน
มาทลออกคลองประตูเทษ มีตะพานอิติแต่ ถนนบ้านแขกใหญ่เจ้าเซ็น ข้าม
ศาลาอาไศรยมาป่า”⁷⁵

คำบรรยายดังกล่าวให้ภาพของชุมชน “แขก” ในกำแพงเมืองพระนครศรีอยุธยา ซึ่งเป็น
กลุ่มมุสลิมเชื้อสายอินโด-อิหร่าน ประกอบด้วยมุสลิมเชื้อสายอิหร่าน อาหรับ เตอร์ก และอินเดีย ⁷⁶
ได้อย่างดี นอกจากนี้ในคำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรมก็ยังให้รายละเอียดเกี่ยวกับ “แขก”
กลุ่มอื่น ๆ อีก ได้แก่⁷⁷

1. แขกจาม แขกเทศ ที่จะอาศัยในเรือนแพบริเวณบ้านน้ำวนบางกะจะ และบริเวณท้าย
ปากคลองวัดสุวรรณดารามเรื่อยไปถึงหน้าพระราชวังหลัง มีอาชีพขายของบนเรือนแพ

⁷⁴ 470 ปีแห่งมิตรสัมพันธ์ระหว่างไทยและโปรตุเกส, แปลโดย นันทนา ตันติเวส (กรุงเทพฯ:
กรมศิลปากร, 2528), หน้า 81.

⁷⁵ คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง, หน้า 7.

⁷⁶ จุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์, “บทบาทและหน้าที่ของขุนนางกรมท่าชาวในสมัยอยุธยาถึงสมัยรัตนโกสินทร์
ตอนต้น,” หน้า 58.

⁷⁷ คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง, หน้า 6-7, 15.

2. แยกเก่า จะอาศัยอยู่ในบริเวณย่านท่ากาเย็นนอกกำแพงกรุง มีอาชีพพื้นchiekเปือกมะพร้าว ส่วนพวกที่อยู่ทำยคูมีอาชีพสานเสื่อลันไต้ขาย
3. แยกขวา มลายู มีอาชีพขายหมากและตระกร้าหวายตรงปากคลองคูจาม
4. แยกตานีอยู่แถวบริเวณริมวัดตลอดช่อง มีอาชีพทอผ้าไหม
5. แยกไม้ไผ่ระบู่เชื้อชาติ อยู่ในบริเวณเชิงสะพานวัดชีกุนฝั่งตะวันตก ตั้งร้านขายกำไลมือกำไลเท้า ปิ่นปักผม แหวน เครื่องประดับ
6. แยกมักกะสัน อพยพเข้ามาในสมัยสมเด็จพระนารายณ์และได้รับพระราชทานที่ดินให้อยู่อาศัยนอกเกาะเมืองใกล้ ๆ กับพวกมลายู⁷⁸

กลุ่มชาวมอญ ลาวและเขมร ในท่าเรือนานาชาติพระนครศรีอยุธยา

กลุ่มชาวมอญ ลาวและเขมรนี้ ในหลักฐานตะวันตกส่วนมากจะกล่าวว่าได้กลบกลืนเข้าสู่สังคมของอยุธยา ทั้งนี้เพราะกลุ่มชาวมอญ ลาวและเขมรบางส่วนได้เข้ามาในอาณาจักรอยุธยาในฐานะเชลยศึกที่ถูกกวาดต้อนเข้ามาในช่วงสงคราม อาทิกฤติของชาวมอญได้เข้ามายังอาณาจักรอยุธยาในสมัยของสมเด็จพระมหาธรรมราชา ซึ่งเป็นมอญมาจากเมืองแครงมีจำนวนประมาณ 10000 คนเศษ⁷⁹ และอพยพเข้ามาอีกครั้งหนึ่งในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ ส่วนชาวเขมรและลาวนั้นก็คงอพยพเข้ามาในลักษณะเดียวกันซึ่งอาจจะเข้ามาก่อนหน้าที่ชาวมอญจะเข้ามา

การอพยพเข้ามาในฐานะเชลยศึกสงครามนั้น หมายความว่าคนเหล่านี้จะถูกนำไปสู่ระบบมูลนาย ไพร่ ต้องทำงานให้กับหลวงจึงดูเหมือนว่ากลุ่มคนเหล่านี้ได้กลืนหายไปกับสังคมอยุธยา อย่างไรก็ตามก็ยังคงมีกลุ่มชาวมอญ ลาวและเขมรบางส่วนที่มีได้เข้ามาในอาณาจักรอยุธยาในฐานะของเชลยศึก หากแต่เข้ามาในฐานะพ่อค้าจากดินแดนใกล้เคียง

“ที่ได้ปากคลองเกาะแก้วลงมาหน่อยหนึ่งนั้น เรือมอญปากกว้างหกถึงเจ็ดศอก พวกมอญบันทุกมะพร้าวหัวแลไม้แสมทแลเกลือขาวมาจอดขาย”⁸⁰

⁷⁸ ประชุมพงศาวดาร เล่มที่ 50 ภาคที่ 80 จดหมายเหตุฟอร์บิง (กรุงเทพฯ: องค์การคำครุสภา, 2527), หน้า 120-121.

⁷⁹ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศและฉบับพระจักรพรรดิพงศ์พิงค์ (พระนคร: คลังวิทยา, 2507), หน้า 177.

⁸⁰ คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง, หน้า 4.

และ

“อนึ่งที่บ้านศาลาเกวียนนั้นมีศาลาใหญ่ห้าห้องสองหลังสำหรับเกวียนเมืองนครราชสีมาและเมืองพระตะบอง...เกวียนเมืองพระตะบองพวกเขมรบ้านทุกลูกเร็วกระวานใหม่กำยาน...”⁸¹

การตั้งถิ่นฐานของกลุ่มชาวมอญ ลาวและเขมรในท่าเรือนานาชาติพระนครศรีอยุธยา

การตั้งถิ่นฐานของกลุ่มชาวมอญ ลาวและเขมรนั้น ค่อนข้างจะมีลักษณะกระจายตัวมิได้อยู่รวมกันเป็นชุมชน หรือบ้านเดียวกัน อาทิ กลุ่มชาวมอญ จะอยู่ในบริเวณ ตำบลบ้านขมิ้น ริมวัดขุนแสน ตำบลหลังวัดนก ตำบลสามโคกและวัดตมท่า hany⁸² ทั้งนี้อาจจะรวมไปถึงชาวลาวและเขมรอีกด้วย

การจัดให้กลุ่มชาวมอญ ลาวและเขมรอยู่อย่างกระจัดกระจายกันแบบนี้ อาจเป็นนโยบายของราชสำนักอยุธยาเองตามที่นิโคลัส แชร์แวลท์ ให้ความเห็นว่า “เมื่อบ้านเมืองมีความสงบสุข กลุ่มคนที่มีจำนวนพอควรเหล่านี้ ก็อาจรวมกำลังกัน และก่อความกระด้างกระเดื่องต่ออาณาจักรได้ จึงให้อพยพแยกย้ายไปอยู่ในที่ต่างๆ”⁸³

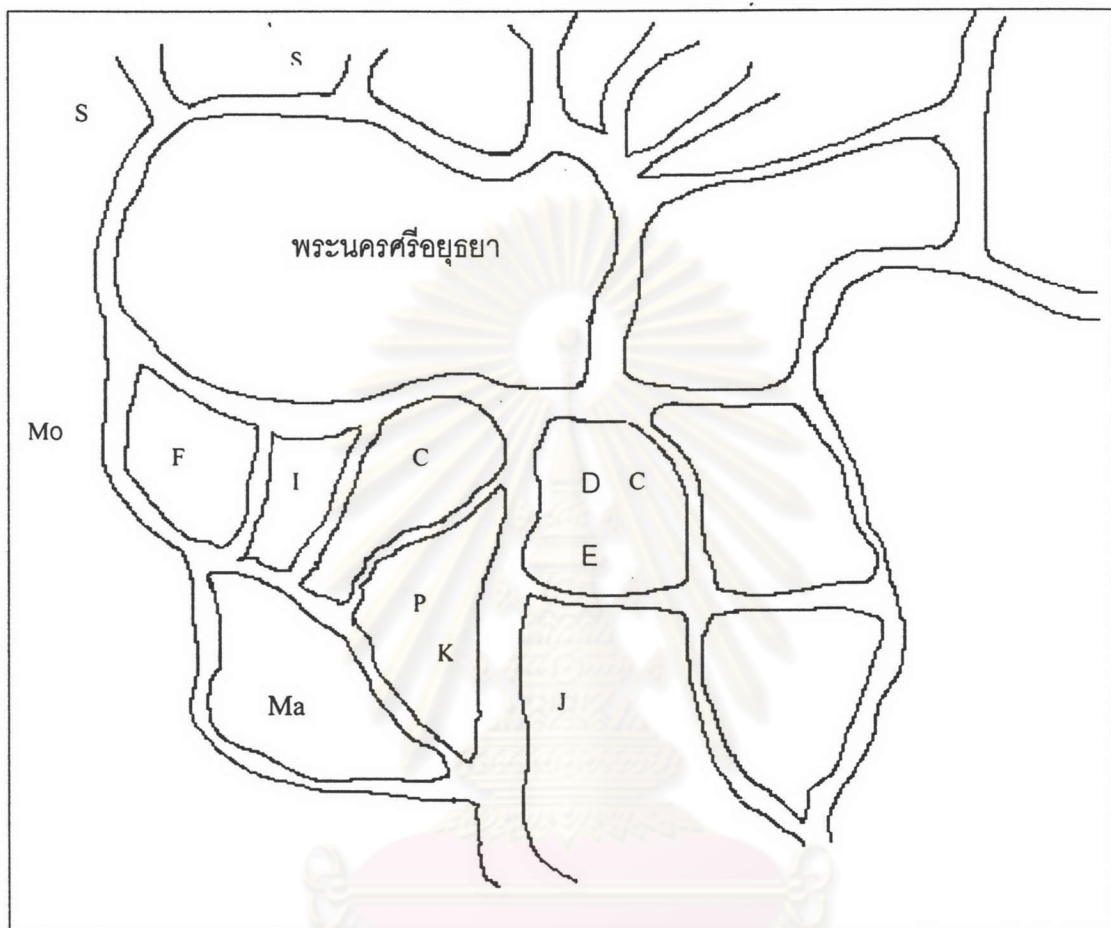
ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

⁸¹ คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง, หน้า 4.

⁸² วรพร ภู่งศ์พันธ์, “ความเป็นสังคมนานาชาติของพระนครศรีอยุธยาตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 16 ถึง ค.ศ.1767,” หน้า 44.

⁸³ นิโกลาส แชร์แวลท์, ประวัติศาสตร์ธรรมชาติและการเมืองของอาณาจักรสยาม, หน้า 60-62.

ภาพที่ 4 ภาพแสดงชุมชนชาวต่างชาติบริเวณรอบพระนครศรีอยุธยาและบริเวณท่าเรือพระนครศรีอยุธยา

ที่มา ปรับปรุงจาก ลา ลูแบร์. จดหมายเหตุ ลา ลูแบร์ฉบับสมบูรณ์, หน้า 40. และ
 วรพร ภู่งศ์พันธ์, "ความเป็นสังคมนานาชาติของพระนครศรีอยุธยาตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 16 ถึง
 ค.ศ.1767," หน้า 42.

E	=	อังกฤษ	D	=	ฮอลันดา
J	=	ญี่ปุ่น	P	=	โปรตุเกส
C	=	จีน	F	=	ฝรั่งเศส
Ma	=	แขกมลายู	I	=	แขกชวา
Mo	=	มอญ	S	=	ชาวอยุธยา
K	=	แขกมะกะสัน			

กลุ่มคนญี่ปุ่นในท่าเรือนานาชาติพระนครศรีอยุธยา

เท่าที่มีหลักฐานปรากฏในพระราชพงศาวดารฉบับพันจันทนุมาศ กล่าวเกี่ยวกับชาวญี่ปุ่น ในอาณาจักรอยุธยา ในเหตุการณ์การสู้รบกับพม่าในสมัยสมเด็จพระนเรศวร ว่ามี “พระเสนาภิมุข ซึ่งข้างปลายเฟื้องภพไตร ถือกกรมอาสาญี่ปุ่น 500”⁸⁴ ซึ่งกลุ่มชาวญี่ปุ่นเหล่านั้นส่วนหนึ่งหรืออาจจะส่วนใหญ่ น่าจะมาจากอพยพออกนอกประเทศนับตั้งแต่สิ้นสุดยุคสมัยเทนโช ในช่วง ค.ศ.1573-1591⁸⁵ นอกจากนี้ยังรวมไปถึงบรรดาซามูไรที่ไร้เจ้านายในหลังสงครามเซกิงาฮาร่า และการต่อสู้ที่ปราสาทโอซากา ดังนั้นคนญี่ปุ่นอพยพเหล่านี้จึงเป็นกลุ่มที่มีความสามารถทางการรบ เมื่อได้เข้ามายังพระนครศรีอยุธยาจึงสามารถใช้ความสามารถดังกล่าวเลี้ยงชีพ โดยการเป็นกองทหารอาสาและบางคนก็ได้ทำการค้าขายทางสำเภา ดังที่มีปรากฏหลักฐานในปี ค.ศ.1604 ว่ารัฐบาลญี่ปุ่นได้ออก “ใบเบิกร่อง 3 ใบ” ให้แก่ชาวญี่ปุ่นที่อาศัยอยู่ในแดนสยามชื่อ โยเอมอง อย่างน้อยที่สุดก็แสดงว่า ชาวญี่ปุ่นเริ่มเข้ามาเกี่ยวข้องกับท่าเรือพระนครศรีอยุธยามากในฐานะพ่อค้า และคงจะมีปริมาณเพิ่มมากขึ้น และสามารถแสดงบทบาทในทางการเมืองจนมีหลักฐานทั้งไทยและต่างประเทศระบุเอาไว้ว่า

“ครั้งนั้นญี่ปุ่นเข้ามาค้าขายหลายลำ ญี่ปุ่นโกรธว่าเสนาบดีมิได้เป็นธรรม คบคิดกันเข้าด้วยพระพิมลธรรมฆ่าพระมหากษัตริย์เสีย ญี่ปุ่นคุมกันได้ประมาณ 500 คนยกเข้ามาในท้องสนามหลวง คอยจะคุมพระเจ้าอยู่หัว... ฝ่ายพระมหาอำมาตย์คุมพลได้ และไล่รบญี่ปุ่นล้มตายเป็นอันมาก”⁸⁶

หลักฐานจากบันทึกของพ่อค้าชาวอังกฤษก็ยังคงกล่าวถึงอีกว่า ราชสำนักอยุธยาได้ทำการประหารออกกรมนายไวย ซึ่งทำให้ชาวญี่ปุ่นซึ่งเป็นผู้ได้บังคับบัญชาจำนวน 280 คนเข้าล้อม

⁸⁴ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศและฉบับพระจักรพรรดิพงศ์, หน้า 197. และสมชัย อนุมานราชธน, การทูตของไทยสมัยกรุงศรีอยุธยา, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2509), หน้า 49.

⁸⁵ Khien Theeravit, “Japanese-Siamese Relations 1606-1629,” in Thai-Japanese-Relations in Historical Perspective, ed. Chaiwat Khamchoo (Bangkok: Chulalongkorn University Press, 1998), pp. 19-20.

⁸⁶ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศและฉบับพระจักรพรรดิพงศ์, หน้า 329-330 และ 853-854.

พระราชวังและเรียกร้องให้ขุนนาง 4 คนเป็นผู้รับผิดชอบต่อการตายของออกกรมนายไวย⁸⁷ จนทำให้เกิดข่าวลือกันในพระนครศรีอยุธยาว่าพระเจ้าแผ่นดินถูกพวกญี่ปุ่นปลงพระชนม์เสียแล้ว⁸⁸ และทำให้ชาวญี่ปุ่นถูกขับไล่ออกจากสยามในปี ค.ศ. 1612

จากหลักฐานทั้งสองทำให้ทราบอย่างน้อยที่สุดต้องมีกลุ่มชาวญี่ปุ่นมากกว่า 300 คนอาศัยอยู่ในบริเวณตัวท่าเรือ และคงต้องมีบทบาทอย่างมากในท่าเรือ ทั้งทางด้านการค้าและการเมือง อย่างไรก็ตามการขับไล่ออกกลุ่มชาวญี่ปุ่นออกจากอยุธยาเป็นสิ่งที่กระทำเพียงชั่วระยะเวลาสั้น ๆ และคงไม่เข้มงวดมากนัก เพราะปรากฏว่า ในปี ค.ศ. 1613 กลับมีพ่อค้าชาวญี่ปุ่นเข้ามาซื้อขายหนังกวางที่ทำเรื่อนานาชาติพระนครศรีอยุธยาได้อีก⁸⁹ และการต่อต้านกลุ่มชาวญี่ปุ่นในพระนครศรีอยุธยาคงยกเลิกรวมไปทั้งการอนุญาตให้พ่อค้าชาวญี่ปุ่นเดินทางเข้ามาค้าขายในท่าเรื่อนานาชาติได้อีกครั้งหนึ่ง เนื่องจากสัมพันธไมตรีระหว่างราชอาณาจักรอยุธยาและราชสำนักญี่ปุ่นกำลังดำเนินไปด้วยดี ดังปรากฏว่า มีการแลกเปลี่ยนพระราชสาส์นระหว่างสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมและโชกุนเอียสึ แห่งญี่ปุ่นหลายฉบับด้วยกัน ดังที่จะพบข้อความในพระราชสาส์นจากโชกุนแห่งญี่ปุ่นขอรับรองให้สมเด็จพระเจ้าทรงธรรมทรงพระราชทานความสะดวกและอนุญาตให้เอกชนชาวญี่ปุ่นได้เข้ามาทำการค้าขายในพระราชอาณาจักร ตลอดจนแลกเปลี่ยนความรู้ทางพระพุทธศาสนาอีกด้วย⁹⁰

หลังจากการเสด็จสวรรคตของสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม กลุ่มคนชาวญี่ปุ่นถูกเปลี่ยนสถานะให้กลายเป็น "ศัตรู" ทางการเมืองเนื่องมาจากอำนาจของออกญาเสนาภิมุข หรือยามาตะ นางามาซะ ผู้นำชาวญี่ปุ่นซึ่งเป็นอุปสรรคต่อการครอบครองอำนาจทางการเมืองของออกญาศรีวรวงศ์หรือสมเด็จพระเจ้าปราสาททองในอนาคต ออกญาศรีวรวงศ์พยายามหาหนทางกำจัดทั้งออกญาเสนาภิมุขและกลุ่มคนญี่ปุ่นในอยุธยาด้วยการส่งออกไปให้ปราบกบฏที่เมืองนครศรีธรรมราช โดยให้นำเอาทหารอาสาญี่ปุ่นทั้งหมดไปด้วย และแต่งตั้งให้เป็นเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชแล้ววางแผน

⁸⁷ Dhiravat na Pombejra, "A Political History of Siam Under the Prasatthong Dynasty 1629-1688," p.122.

⁸⁸ เอกสารหอจดหมายเหตุกรุงศรีอยุธยา พ.ศ. 2151-2163 และพ.ศ. 2167-2185, หน้า 39,40.

⁸⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 68. ในที่นี้บางส่วนอาจจะเป็นชาวญี่ปุ่นกลุ่มเดียวกับที่ถูกขับไล่ออกไปเมื่อปี ค.ศ. 1612 เพราะสามารถกลับมาดำเนินการค้าหนังกวางต่อได้เลย อย่าง "ชานาญ" หรืออาจจะเป็นคนละกลุ่มกัน แต่มีความชำนาญในการดำเนินการค้าหนังกวางเหมือนกัน

⁹⁰ ข้อความในพระราชสาส์นส่วนมากจะกล่าวเกี่ยวกับความสัมพันธ์ทางการค้าและการแลกเปลี่ยนความรู้ทางศาสนา ดูรายละเอียดทั้งหมดได้ใน ประชุมพงศาวดาร เล่ม 13 ภาคที่ 20 เรื่องทางพระราชไมตรีระหว่างไทยกับญี่ปุ่น (พระนคร: องค์การค้าคุรุสภา, 2507).

สังหารออกญาเสนาภิมุขเสีย ออกขุนเสนาภิมุขบุตรชายได้ดำรงตำแหน่งเจ้าเมืองแทน ออกญานครคนเก่าพยายามวางแผนให้เกิดความแตกแยกกันเองภายในกลุ่มคนญี่ปุ่นเพื่อที่ตนเองจะได้กลับเข้าสู่ตำแหน่งและแยกตัวเป็นอิสระจากอาณาจักรอยุธยา แต่แผนการของออกญานครไม่ประสบความสำเร็จ ยิ่งกลับทำให้กลุ่มคนญี่ปุ่นรวมตัวกันมากขึ้นแล้วยึดเมืองนครศรีธรรมราช ส่งผลให้เกิดความไม่ไว้วางใจคนญี่ปุ่น ทำให้สมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงขับไล่ชาวญี่ปุ่นให้ออกไปจากอาณาจักรอยุธยาทั้งหมดในปี ค.ศ. 1630 ด้วยการ

“มีรับสั่งให้จุดไฟเผาหมู่บ้านของชาวญี่ปุ่นในคืนวันที่ 26 ตุลาคม ค.ศ. 1630 ในขณะที่นั้นน้ำในแม่น้ำไหลเอ่อท่วมถนนทุกสายในเมือง ยิ่งกว่านั้นในเวลาเดียวกันทรงให้ยิงปืนใหญ่เข้าไปในบ้านของชาวญี่ปุ่นอย่างดุเดือดจนคนเหล่านี้ต้องถอยหนีลงเรือสำเภของตน.....หลังจากนั้นทรงให้ค้นหาชาวญี่ปุ่นที่เหลือซึ่งอาศัยอยู่ในตำบลอื่น ๆ ในเมืองโดยแข่งขัน และให้ประหารชีวิตออย่างเหี้ยมโหด ซึ่งเป็นที่พอใจของผู้ที่ได้รับความเดือดร้อนจากความยโสหยาบช้ำของคนพวกนี้ยิ่งนัก”⁹¹

ภายหลังอีกไม่กี่ปีญี่ปุ่นประกาศปิดประเทศตามนโยบาย Sakoku ตั้งแต่ปี ค.ศ. 1633 และในปี ค.ศ. 1634 ประกาศห้ามชาวญี่ปุ่นโพ้นทะเลเดินทางกลับเข้ามาในประเทศ และเปิดประเทศค้าขายกับจีน และฮอลันดาเท่านั้น ยิ่งทำให้ดูเหมือนว่าไม่น่าจะมีชาวญี่ปุ่นหลงเหลืออยู่ในอยุธยาอีก หากแต่สภาพตามจริงนั้นยังคงปรากฏบทบาทของกลุ่มคนญี่ปุ่นในท่าเรือนานาชาติอยู่อีกมิใช่น้อย กล่าวคืออย่างน้อยที่สุดพบว่ามีชาวญี่ปุ่นเป็นกองทหารอาสาของอาณาจักรอยุธยาเพื่อไปรบกับปัตตานีในปี ค.ศ. 1634⁹² นอกจากนั้นพ่อค้าชาวตะวันตกยังได้บันทึกถึงบทบาทของกลุ่มคนญี่ปุ่นอีกว่า

⁹¹ กรมศิลปากร, รวมบันทึกประวัติศาสตร์อยุธยาของ ฟาน ฟลิต(วัน วลิต), หน้า 325.

⁹² อธิธิ โยเนะโอะ และโยชิภาวะ โทชิฮารุ, ความสัมพันธ์ไทย-ญี่ปุ่น 600 ปี, หน้า 241.

“มีชาวญี่ปุ่นเป็นจำนวนมากได้รับพระบรมราชานุญาตให้อาศัยในอยุธยา
ได้อีกครั้งหนึ่ง ได้เริ่มทำการค้าหนังกวางอีก และกลายเป็นคู่แข่งทาง
การค้าตัวฉกาจของฮอลันดา”⁹³

แม้ว่าจะไม่ปรากฏหลักฐานเกี่ยวกับกลุ่มคนญี่ปุ่นมากนักดังเช่นในสมัยของสมเด็จพระเจ้า
ปราสาททอง แต่จากหลักฐานแวดล้อมที่กล่าวถึงการขึ้นครองราชย์ของสมเด็จพระนารายณ์ในปี
ค.ศ. 1659 ว่าหลังจากที่สมเด็จพระเจ้าปราสาททองเสด็จสวรรคต กลุ่มอำนาจทางการเมืองภายใน
แบ่งเป็นสามกลุ่ม หนึ่งในนั้นคือกลุ่มของพระนารายณ์ ซึ่งมีชาวต่างชาติเช่น ญี่ปุ่นเป็นฝ่าย
สนับสนุนรวมอยู่ด้วย⁹⁴ ด้งความในตอนหนึ่งของพงศาวดารได้บันทึกไว้ว่า

“...พระศรีสุธรรมราชาได้ประพาศิตินมิชอบไปล่วงเกินพระชนิษฐาของพระ
นารายณ์เข้า คามทราบถึงพระนารายณ์ทรงพิโรธมากจึงรวมพล ครั้งนั้น
พระยาเสนาภิมุข พระยาไชยสร ได้คุมพลญี่ปุ่นราว 400 คน มาอาสาเข้าสู่
รบกับพระศรีสุธรรมราชา”⁹⁵

เข้าใจว่า กลุ่มคนชาวญี่ปุ่นจะยังคงเป็นกองทหารอาสา และดำเนินกิจกรรมทางการค้า
โดยการสนับสนุนของราชสำนักภายหลังจากที่พระนารายณ์ได้เสวยราชสมบัติแล้ว เพื่อเป็นการ
ตอบแทนการช่วยเหลือสนับสนุนพระองค์ แต่อย่างไรก็ดี ชาวญี่ปุ่นคงมีจำนวนไม่มากเท่ากับใน
สมัยก่อนหน้า เพราะไม่ค่อยปรากฏบทบาททางด้านการค้าและการเมืองอย่างโดดเด่นเหมือนเช่น
ชาวต่างชาติบางกลุ่ม อาทิ แคมป์มาร์ หรือฝรั่งเศส เป็นต้น

การตั้งถิ่นฐานของกลุ่มชาวญี่ปุ่นในท่าเรือนานาชาติพระนครศรีอยุธยา

การตั้งถิ่นฐานของกลุ่มชาวญี่ปุ่นก็มีลักษณะไม่ต่างจากกลุ่มชาวต่างชาติอื่นใด ที่จะได้รับ
พระราชทานทำเลที่ตั้งเพื่อให้ตั้งชุมชนอยู่อาศัย และให้มี “นาย” ทำการดูแล ให้ความคุ้มครอง

⁹³ กรมศิลปากร, *รวมบันทึกประวัติศาสตร์อยุธยาของ ฟาน ฟลิต (วัน วัลิต)*, หน้า 54.

⁹⁴ Dhiravat na Pombejra, “A Political History of Siam Under the Prasatthong Dynasty 1629-1688,” pp. 255-261.

⁹⁵ *พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศและฉบับพระจักรพรรดิพงศ์*, หน้า 888.

ช่วยเหลือพ่อค้าชาวญี่ปุ่นในการบรรทุกสินค้าขึ้นและลงจากเรือ และควบคุมชาวญี่ปุ่นมิให้เกิดความวุ่นวายตลอดจนคอยระงับข้อขัดแย้งแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น ผู้ที่ทำหน้าที่เป็น “นาย” หรือหัวหน้าหมู่บ้านญี่ปุ่นมีดังต่อไปนี้⁹⁶

1. ระหว่างปี ค.ศ. 1609 – 1612 ได้แก่ Junko ได้รับยศเป็นออกพระ
2. ระหว่างปี ค.ศ. 1615 – 1619 ได้แก่ Shiyoiikyuyueemon ได้รับยศเป็นขุนสมศาสตร์ และเลื่อนเป็นออกหลวงสมศาสตร์
3. ระหว่างปี ค.ศ. 1619 – 1628 ได้แก่ Yamada Nagamasa ได้รับยศเป็นขุนไชยสุนทร และได้เลื่อนเป็นออกญาเสนาภิมุข
4. ระหว่างปี ค.ศ. 1633 – 1642 ได้แก่ Itoya Taiyueemon และ Heimatsu Hirotsuke ทำหน้าที่ร่วมกัน
5. ระหว่างปี ค.ศ. 1642 – 1671 ได้แก่ Kimura Hansaemon ได้รับยศเป็นออกหลวงสุรฤทธิ์

โดยหัวหน้าชาวญี่ปุ่นเหล่านี้จะได้รับการรับรองจากราชสำนักในการดำรงตำแหน่ง และติดต่อกับราชสำนัก กลุ่มคนชาวญี่ปุ่นเหล่านี้จะสามารถดำเนินชีวิตภายใต้กรอบวัฒนธรรมของตนได้และคงไม่ขัดแย้งหรือเป็นที่รังเกียจของพลเมืองชาวอยุธยาที่อาศัยอยู่ในท่าเรือนานาชาติ เพราะไม่ปรากฏหลักฐานว่า เกิดปัญหาหรือข้อขัดแย้งใด ๆ ยกเว้นกับราชสำนักอยุธยาในบางครั้ง

ภายในหมู่บ้านญี่ปุ่นนั้น ความแตกต่างของกลุ่มชาวญี่ปุ่นเองก็มีปรากฏบ้างซึ่งสามารถดูได้จากการประกอบอาชีพ บางส่วนเป็นทหารอาสา บางส่วนเป็นพ่อค้า และบางส่วนก็รับจ้างฟอกหนัง หรือแม้กระทั่งความแตกต่างทางศาสนาก็มีปรากฏให้เห็น อาทิในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ ปรากฏว่ามีชาวญี่ปุ่นเข้ารับจำนวนหนึ่ง⁹⁷ ดังนั้นแม้ว่าหลักฐานต่างชาติมักจะกล่าวถึงชาวญี่ปุ่นว่า โดนขับไล่ออกไปในสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง แต่ก็สามารถย้อนกลับเข้ามาทำการค้าในท่าเรือได้อีก ชาวญี่ปุ่นที่กลับเข้ามาใหม่นั้นคงมิใช่กลุ่มเดียวกันที่มีความขัดแย้งกับราชสำนักเสียทีเดียว

⁹⁶ Seichi Iwao. Nanyo Nihon Machi no Kenkyu (The study of Japanese Town in Southeast Asia) (Tokyo : Nan Ajia Bunka Kenyusho, 1940), p.149. อ้างใน ทวี ธีระวงศ์เสรี, "ชาวญี่ปุ่นในประเทศไทย," วารสารอักษรศาสตร์ 13, 1 (มกราคม 2524).

⁹⁷ เดอ ชัวซีร์, จดหมายเหตุรายวันการเดินทางไปสู่ประเทศสยาม ปี ค.ศ. 1685-1686 ฉบับสมบูรณ์, แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร (กรุงเทพฯ: ก้าวหน้า, 2516), หน้า 359.

กลุ่มชาวโปรตุเกสในท่าเรือนานาชาติพระนครศรีอยุธยา

ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 14-16 โปรตุเกสจัดได้ว่าเป็นชาติที่ยิ่งใหญ่และมีอิทธิพลมาก ซึ่งเป็นผลมาจากการแสวงหาดินแดนใหม่ ๆ ภายใต้การสนับสนุนของเจ้าชายเฮนรีนาวิกราช (Prince Henry, The Navigator) แม้ว่าการสิ้นพระชนม์ของเจ้าชายเฮนรีในช่วง ค.ศ.1406 อาจจะทำให้การแสวงหาดินแดนใหม่หยุดนิ่งเพราะขาดองค์อุปถัมภ์ แต่ก็ปรากฏว่าการแสวงหาดินแดนยังคงคึกคักและต่อเนื่องเรื่อยมา

การเดินทางอ้อมแหลม กูโตโฮปของ บาร์โธโลมิว ดิเอส เป็นแรงกระตุ้นสำคัญที่ทำให้มีการพยายามเดินทางเข้าไปยังดินแดนตะวันออก ในที่สุด วาสโก ดากามา ก็สามารถเดินทางไปถึงอินเดียและนำสินค้าจากอินเดียกลับไปสู่ยุโรปได้ จนกระทั่งนายพล อัลฟองโซ เดอ อัลบูเคิร์ก ได้เดินทางเข้ามาในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และเข้ายึดมะละกาในปี ค.ศ. 1511 แล้วส่งคณะทูตมาที่ราชสำนักอยุธยาซึ่งตรงกับสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 นั่นเป็นครั้งแรกที่อาณาจักรอยุธยาได้ต้อนรับกลุ่มชาวตะวันตกกลุ่มแรก

ในช่วงรัชกาลของสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 นี้ ความสัมพันธ์ทางการทูตระหว่างโปรตุเกสและอยุธยาดำเนินไปด้วยดี เพราะมีการแลกเปลี่ยนทูตและของขวัญซึ่งกันและกันอยู่เสมอ⁹⁸ จึงน่าจะเป็นปัจจัยสนับสนุนให้มีชาวโปรตุเกสเข้ามาดำเนินกิจกรรมทางการค้า ณ ท่าเรือนานาชาติพระนครศรีอยุธยา ภายหลังจากที่รัฐบาลโปรตุเกสที่เมืองกัว หมดความสนใจที่จะเข้ามาดำเนินการกิจกรรมทางการค้าในอยุธยา ด้วยเหตุผลที่ว่า อยุธยาไม่มีสินค้าสำคัญที่โปรตุเกสต้องการได้แก่เครื่องเทศ นอกจากนี้สินค้าที่โปรตุเกสต้องการ ก็สามารถหาซื้อได้ที่อาณาจักรพะโค ได้แก่ อัญมณี โลหะเงิน ข้าวและครั่ง⁹⁹

หลังจากที่รัฐบาลของโปรตุเกสเปลี่ยนแปลงนโยบาย คือไม่เข้มงวดกับนโยบายการผูกขาดทางการค้าของราชสำนัก ทำให้พ่อค้าเอกชนโปรตุเกสเริ่มเติบโตขึ้นและปรากฏบทบาทในท่าเรือนานาชาติพระนครศรีอยุธยาทั้งในบทบาทการเป็นพ่อค้าและเป็นทหารรับจ้าง ความสัมพันธ์อย่างเป็นทางการกับรัฐบาลโปรตุเกสที่เมืองกัวหยุดลงด้วยเช่นกัน จนกระทั่งภายหลังการเสียกรุงครั้งแรก ในสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม ทรงพยายามที่จะเปิดฉากความสัมพันธ์ทางการทูตที่โปรตุเกส

⁹⁸ สุทธิชัย ยิ้มประเสริฐ, "พ่อค้าและทหารโปรตุเกสในสมัยอยุธยา," วารสารเมืองโบราณ 26 (2543):

⁹⁹ เรื่องเดียวกัน, 44.

อยู่สองครั้งคือในปี ค.ศ. 1612 และ ค.ศ. 1617 แต่ไม่สำเร็จทำให้ราชสำนักฮอลันดาหมดความสนใจที่จะสร้างความสัมพันธ์ทางการทูตกับโปรตุเกสอีก¹⁰⁰

การตั้งถิ่นฐานของกลุ่มชาวโปรตุเกสในท่าเรือนานาชาติพระนครศรีอยุธยา

กลุ่มชาวโปรตุเกสได้รับพระราชทานอนุญาตให้ตั้งบ้านหรือค่ายของตนได้ในบริเวณทางใต้ของพระนครริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา ตรงข้ามกับหมู่บ้านชาวฮอลันดา (ดูภาพประกอบ) ชาวโปรตุเกสในท่าเรือนานาชาติพระนครศรีอยุธยานี้ ส่วนใหญ่เป็นทหารที่หนีประจำการจากมะละกากลางมาเป็นพ่อค้าอิสระแล้วไปตั้งถิ่นฐานตามเมืองต่าง ๆ โดยไม่ได้รับการรับรองสถานะจากรัฐบาลและราชสำนัก ถูกจัดว่าเป็นคนนอกกฎหมาย¹⁰¹ซึ่งคงมีเป็นจำนวนมาก

การดำรงชีวิตของชุมชนชาวโปรตุเกสนั้น จะมีหัวหน้าชุมชนที่มาจากการเลือกและยอมรับจากราชสำนักเช่นเดียวกับชาวต่างชาติกลุ่มอื่น ๆ ตลอดจนพวกเขามีสิทธิที่จะดำรงชีวิตตามกรอบความคิดความเชื่อได้ ดังปรากฏว่ามีการสร้างโบสถ์และเผยแพร่ศาสนาคริสต์ในอาณาจักรอยุธยา นอกจากนี้ชุมชนชาวโปรตุเกสยังอยู่ย่นยาวมาจนกระทั่งการเสียกรุงครั้งที่สอง ทั้งนี้อาจเป็นเพราะว่า กลุ่มคนโปรตุเกส ไม่ได้สังกัด บริษัท แต่มีอิสระเสรีในการเลือกที่จะอยู่ที่ใดก็ได้ ประกอบกับ ชาวโปรตุเกสบางกลุ่มได้เข้าเป็นกองทหารรับจ้าง เป็นจำนวนมาก และได้ใช้ชีวิตอยู่ร่วมกับหญิงชาวอยุธยาจึงตัดสินใจตั้งถิ่นฐานอยู่ในพระนครศรีอยุธยา

กลุ่มชาวฮอลันดาในท่าเรือนานาชาติพระนครศรีอยุธยา

ในสมัยคริสต์ศตวรรษที่ 16 ฮอลแลนด์หรือเนเธอร์แลนด์ ยังคงเป็นส่วนหนึ่งของสเปน และพยายามที่จะต่อสู้เพื่อเอกราชหลาย ๆ ครั้ง (ได้เอกราชในปี ค.ศ. 1646 จากสนธิสัญญา munster) ความสนใจของฮอลแลนด์ต่อการค้าในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เกิดขึ้นเมื่อพระเจ้าฟิลิปที่สองแห่งสเปนสั่งห้ามมิให้ชาวดัตช์มีการค้าขายในท่าเรือบรีเวอคาบสมุทรไอบีเรียน รวมทั้งการค้าเครื่องเทศก็ทำได้จำกัด จึงเป็นแรงผลักดันให้ชาวฮอลันดามองหาตลาดเครื่องเทศใหม่ มีการส่งเรือหลายลำจากพ่อค้าหลาย ๆ คนออกไปค้าขาย ซึ่งในช่วงแรกประสบความสำเร็จเป็นอย่างดี แต่สุดท้ายก็ประสบปัญหาการแข่งขันกันเองระหว่างพ่อค้า จึงได้เกิดแนวคิดรวมตัวกันตั้งเป็นบริษัท

¹⁰⁰ สุทธชัย ยิ้มประเสริฐ, "พ่อค้าและทหารโปรตุเกสในสมัยอยุธยา," 45-50.

¹⁰¹ เรื่องเดียวกัน, 45.

เดียวชื่อว่า บริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดา – Vereenigde Oost-Indische Compagnie – V.O.C. ในปี ค.ศ. 1602 โดยได้รับกฏบัตรที่อนุญาตให้บริษัทสามารถทำสนธิสัญญาพันธมิตร ทำสงครามและสร้างป้อมปราการในเขตที่เข้าไปอยู่อาศัยได้¹⁰² และได้เข้าเริ่มมาค้าขายกับอาณาจักรอยุธยาในปี ค.ศ. 1604 โดยการขอพระบรมราชานุญาตจัดตั้งสถานีการค้าที่ปัตตานี และในที่สุดในปีเดียวกันนั้น ผู้แทนของฮอลันดา คือนาย ฟาน วาร์โวก์ ได้ตัดสินใจส่ง คณะทูตฮอลันดานำโดย นายคอร์เนลิศ สเป็คส์ และ แลมเบิร์ต จากอบเสนเฮนก็ได้นำจดหมายเข้ามาถวายสมเด็จพระเอกาทศรถ เพื่อเป็นการสร้างความสัมพันธ์ทางการทูตกับอาณาจักรอยุธยา แต่จุดมุ่งหมายที่แท้จริงแล้วนั้นพ่อค้าชาวฮอลันดาหวังว่าจะไปมีส่วนสัมพันธ์ทางการค้ากับอาณาจักรจีน โดยจะได้จัดส่งผู้แทนที่มีความสามารถไปกับคณะทูตไทยและให้อยุธยาเป็นฝ่ายสนับสนุน และสมเด็จพระนเรศวรก็ได้พระราชทานปืนใหญ่ ดินปืนและลูกปืนให้เป็นของขวัญ¹⁰³ แน่ใจว่ากลุ่มชาวโปรตุเกสที่อาศัยในท่าเรือนานาชาติพระนครศรีอยุธยาและมีบทบาททางการค้ามาก่อน ย่อมจะไม่พอใจที่เห็นกลุ่มคนที่มาจากประเทศราชของตนเองเข้ามาแข่งขันทางการค้า จึงมักมีการใส่ร้ายว่าฮอลันดาเป็นชาติโจรสลัดไม่มีแผ่นดินจะอยู่ ทำให้สมเด็จพระเอกาทศรถทรงส่งคณะทูตเดินทางไปเนเธอร์แลนด์เป็นครั้งแรกในปี ค.ศ. 1607 เพื่อ “จะได้เห็นบ้านเมือง ตึกรามบ้านช่อง และเรือกำปั่น”¹⁰⁴

นอกจากนั้นชาวฮอลันดายังได้รับพระบรมราชานุญาตให้ตั้งสถานีการค้าในท่าเรือนานาชาติพระนครศรีอยุธยาในปี ค.ศ. 1608 และเริ่มดำเนินการค้าขายในพระนครศรีอยุธยา ลักษณะกิจกรรมการค้าและการค้าของฮอลันดานั้น Smith ได้วิเคราะห์ว่าแบ่งเป็น สามช่วงคือ

1. ขั้นการศึกษาเรียนรู้และทดลอง ตั้งแต่ปี ค.ศ. 1604 – 1633
2. ขั้นขยายตัว เริ่มขยายตลาดและการค้าของบริษัทเริ่มอยู่ตัว ค.ศ. 1633-1663
3. ขั้นชะลอการค้าที่อยุธยาและขยายการค้าที่นครศรีธรรมราช ค.ศ. 1663 – 1694

ซึ่งในแต่ละช่วงเวลาจะเห็นบทบาทที่แตกต่างกันไปของกลุ่มชาวฮอลันดาในท่าเรือนานาชาติพระนครศรีอยุธยา

การตั้งถิ่นฐานของชาวฮอลันดาในท่าเรือนานาชาติพระนครศรีอยุธยา

¹⁰² CR. Boxer, The Dutch Seaborne Empire 1600-1800 (London: The Anchor press, 1977), p. 24.

¹⁰³ George Vinal Smith, The Dutch in Seventeenth-Century, p. 11.

¹⁰⁴ บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17 เล่มที่ 1, หน้า 4.

ชุมชนฮอลันดาตั้งอยู่นอกกำแพงเมืองอยุธยาเฉกเช่นเดียวกับพ่อค้าชาวต่างชาติตะวันตกอื่น ๆ โดยอยู่ตรงบริเวณตรงข้ามกับบ้านโปรตุเกส(ดูภาพประกอบ) ตรงบริเวณจุดรวมของแม่น้ำสามสายตรงหน้าบริเวณป้อมเพชร และอีกที่หนึ่งคือบริเวณปากน้ำเจ้าพระยา ที่ปรากฏในหลักฐานชื่อว่า Amsterdam ซึ่งบริษัทใช้เป็นทีเก็บสินค้าสำหรับขนถ่ายลงเรือใหญ่ตรงบริเวณปากแม่น้ำเจ้าพระยา โดยไม่ต้องเสียเวลาเดินทางขึ้นมาถึงพระนคร นั้นย่อมแสดงให้เห็นว่า กลุ่มพ่อค้าชาวฮอลันดาได้รับความโปรดปรานกว่าพ่อค้าชาติตะวันตกอื่นใด ที่ได้รับพระบรมราชานุญาตให้สร้างสถานีการค้าและโกดังในท่าเรือได้ถึงสองแห่ง

ชุมชนหรือค่ายชาวฮอลันดาก็ไม่แตกต่างอะไรกับชุมชนอื่น ๆ เพราะต้องมีหัวหน้าชุมชน และแต่ละชุมชนต้องขึ้นตรงกับขุนนางท่านหนึ่งที่ราชสำนักจัดไว้ให้ ในระหว่างปี ค.ศ. 1608-1688 กลุ่มชาวฮอลันดามีหัวหน้าหรือนายสถานีการค้าหลายคนด้วยกัน ซึ่งแต่ละคนก็มีแนวทางการดำเนินกิจกรรมทางการค้าหรือพฤติกรรมที่ต่างกันไป¹⁰⁵ ซึ่งส่งผลต่อลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างคนกลุ่มต่าง ๆ ในท่าเรือนานาชาติอีกด้วยเช่นกัน

¹⁰⁵ George Vinal Smith, *The Dutch in Seventeenth-Century*. pp. 142-146 ราชานามของหัวหน้าสถานีการค้าของบริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดาในท่าเรือพระนครศรีอยุธยา ดังต่อไปนี้

1. Lambert Jacobsz Heijn 1608-1611
2. Maerten Houtman, Cornelis van Neijenrode 1611-1612
3. Maerten Houtman 1612-1617
4. Cornelis van Neijenrode 1617-1621
5. Jean Mibaise 1622
6. Pieter van der Elst 1624-1626
7. Jacob Spanjaart 1626-1627
8. Andrian de Marees 1627-1639
9. Joost Schouten 1633-1636
10. Jeremias van Vliet 1636-1641
11. Hendrick Jansz Nachtegael 1637-1638
12. Reijnier van Tzum 1641-1645
13. Isaac Moerdijck 1645-1646
14. Jan van Muijden 1646-1650
15. Volckerus Westerwolt 1650 – 1651, 1652 -1656

ภายในบ้านฮอลันดานั้น กลุ่มชาวฮอลันดาเองก็ประกอบไปด้วยสมาชิกที่มีความแตกต่างกันในด้านฐานะหน้าที่ กล่าวคือ จะมีหัวหน้าสถานี รองหัวหน้า และพ่อค้า ตลอดจนอาจจะมีการที่คอยคุ้มกันเรือสินค้า และช่างไม้ เป็นต้น

กลุ่มคนชาวอังกฤษในท่าเรือนานาชาติพระนครศรีอยุธยา

อังกฤษเป็นชาติที่มีความมั่นคงและมั่งคั่งด้วยทรัพยากรและจำนวนประชากร และอังกฤษได้ดำเนินการค้าอยู่ในบริเวณอินเดีย ออฟริกา และท่าต่าง ๆ ในทะเลเมดิเตอร์เรเนียน และได้จัดตั้งบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษ (English East India Company – EIC) ขึ้นในปี ค.ศ.1600 โดยรับพระราชทานกฎบัตร (Charter) จากสมเด็จพระนางเจ้าอลิซาเบธที่ 1 มีข้อความที่สำคัญคือ ห้ามมิให้พ่อค้าเอกชนที่เหลือทำการค้าในบริเวณที่บริษัทได้รับสัมปทานสิทธิทางการค้า โดยให้การบริหารงานทั้งหมดอยู่ที่คณะกรรมการบริหาร¹⁰⁶

บริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษเดินทางเข้ามายังท่าเรือนานาชาติพระนครศรีอยุธยาในปี ค.ศ. 1612 และได้รับการต้อนรับเป็นอย่างดีจากสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม โดยพระองค์ทรงจัดให้ออกพระจุฬารัตน์พร้อมด้วยไพร่พลไปอัญเชิญพระราชสาส์นจากพระเจ้าเจมส์ที่ 1 แห่งกรุงอังกฤษ กับรับสั่งให้นำเอาที่ต้นไปเข้าเฝ้าด้วย¹⁰⁷ โดยได้จัดพิธีต้อนรับพระราชสาส์นในวันที่ 17 กันยายน ค.ศ. 1612 ในครั้งนี้ พระองค์ทรงโสมนัสเป็นอย่างยิ่ง ทรงได้พระราชทานถ้วยทองคำเล็ก ๆ พร้อมผ้าขึ้น

16. Hendrick Craijers 1651 – 1652

17. Jan van Rijck 1656- 1662

18. Enoch Poolvoet 1662-1663, 1664-1666

19. Johannes van der Spijck 1668-1669 1672-1676

20. Nicolaes de Roij 1669 – 1672

21. Giles Goosens 1676

22. Dirck Timonsz de Jongh 1676-1678

23. Aarnout Faa 1678-1685

24. Johannes Keijts 1685-1688

¹⁰⁶ Ramkrish Mukherjee, *The Rise and Fall of East India Company* (London : Monthly review press,1974), p. 66. และ บุศราคม ชวงชัย, "การค้าของบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษในกรุงศรีอยุธยา ระหว่าง ค.ศ. 1612-1688," หน้า 14.

¹⁰⁷ บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17 เล่มที่ 1, หน้า 11.

หนึ่ง และสัญญาว่าจะให้ค้าขายอย่างเสรี พร้อมกับตีเกาหลีหนึ่ง¹⁰⁸ ซึ่งตีนั้นก็คือสถานีการค้าของอังกฤษที่ตั้งอยู่ใต้บ้านฮอลันดาลงไป เป็นไปได้ว่าอังกฤษอาจจะได้เสรีภาพในการค้าขายมากกว่าชาติอื่น ๆ เพราะสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมต้องการให้บริษัทเห็นถึงประโยชน์ของการดำเนินการค้าในพระนครศรีอยุธยาเพื่อเป็นการดึงดูดให้พ่อค้าอังกฤษเข้าร่วมการค้าในท่าเรือ ซึ่งเมื่อพิจารณาจากเนื้อหาในพระราชสาส์นที่พระเจ้ากรุงอังกฤษถวายมานั้นเป็นตัวสะท้อนการค้าโดยเสรีของกลุ่มชาวอังกฤษ

“พระเจ้าแผ่นดินผู้ครองประเทศเกรทบริเทน ไอร์แลนด์ สก๊อตแลนด์และฝรั่งเศส ขอส่งความปรารถนาดี...ใคร่ขอกราบบังคมทูลเพียงขอให้ชาวอังกฤษได้รับความคุ้มครองจากพระองค์ให้สามารถกระทำการพาณิชย์ได้โดยเสรี...”¹⁰⁹

อย่างไรก็ตามบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษประสบกับความล้มเหลวทางการค้าและตัดสินใจที่จะปิดสถานีการค้าที่ทำเรื่อนานาชาติพระนครศรีอยุธยาในปี ค.ศ. 1622 โดยกล่าวว่าเกิดภาวะขาดทุน ดังจะพบข้อความในจดหมายของอังกฤษฉบับหนึ่งที่วิเคราะห์สภาพของบริษัทว่า

“สภาพการค้าในกรุงสยามขณะนี้ ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับชาวอังกฤษ นับว่าอยู่ในระดับที่น้อยมาก และการค้า ณ ที่นี้จำเป็นต้องใช้ค่าใช้จ่ายเป็นจำนวนมาก จนทำให้เราไม่ได้กำไร”¹¹⁰

อย่างไรก็ตามบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษยังมีความหวังในการที่จะเข้ามาค้าขายอีกครั้งหนึ่ง เพราะเมื่อพิจารณาจากข้าหลวงใหญ่อังกฤษส่งจดหมายมาถวายเพื่อขอพระทัยสำหรับสิทธิต่าง ๆ รวมทั้งขอพระราชทานให้สมเด็จพระเจ้าทรงธรรมแต่งตั้งข้าราชการของพระองค์ดูแลรักษาบ้านที่พระองค์พระราชทานให้จนกว่าอังกฤษจะกลับมาที่นี่อีก¹¹¹

¹⁰⁸ Perter Floris, Voyage of Floris to the East Indies (London: Hakluyt Society, 1934), p. 46.

¹⁰⁹ เอกสารฮอลันดาสัมภาษณ์กรุงศรีอยุธยา พ.ศ. 2151-2163 และพ.ศ. 2167-2185, หน้า 54.

¹¹⁰ บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17 เล่มที่ 1, หน้า 149.

¹¹¹ เรื่องเดียวกัน.

ภาวะขาดทุนของบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษ สาเหตุหนึ่งเกิดจากการเข้ามาค้าขายของกลุ่มพ่อค้าอังกฤษเอกชนที่เรียกว่า Interloper และ Country Trader ที่ไม่สนใจกับกฎบัตรที่บริษัทได้รับ แต่ลักลอบค้าขายจนบริษัทได้รับบทความกระทบกระเทือน จนบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษต้องถอนตัวออกจากท่าเรือนานาชาติพระนครศรีอยุธยา อย่างไรก็ตาม ปรากฏหลักฐานว่ายังคงมีช่างไม้ชาวอังกฤษที่ทำงานให้สมเด็จพระเจ้าทรงธรรมในปี ค.ศ. 1625 และพ่อค้าอิสระบางคนเท่านั้น และตั้งแต่ปี ค.ศ. 1624 ถึง ค.ศ. 1659 ดูเหมือนว่าไม่มีชาวอังกฤษคนใดเข้ามาที่อยุธยาอีกเลย¹¹²

จนกระทั่งในปี ค.ศ. 1659 ได้มีลูกจ้างของบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษจำนวนหนึ่งทำงานอยู่ในสถานที่ที่กัมพูชาเข้ามาในสยามเพราะเกรงการรุกรานจากเวียดนาม จึงมุ่งหาที่หลบภัยชั่วคราว และสมเด็จพระนารายณ์ทรงต้อนรับเป็นอย่างดี และทรงพยายามที่จะส่งคำเชิญชวนให้บริษัทเข้ามาตั้งสถานการค้าอีกครั้งหนึ่ง จนกระทั่งปี ค.ศ. 1661 มีเรือสินค้าจากอังกฤษชื่อว่าเรือ Hopewell แวะที่พระนครศรีอยุธยา กัปตันจึงตัดสินใจที่จะค้าขายที่นั่นแทนที่มากัสซาร์ และทำการเปิดสถานการค้าอีกครั้งหนึ่ง¹¹³ จึงทำให้มีกลุ่มพ่อค้าชาวอังกฤษเข้ามาดำเนินกิจกรรมทางการค้าอีกครั้งหนึ่งในพระนครศรีอยุธยา การกลับเข้ามาในครั้งนี้ของบริษัทอังกฤษ ได้เปิดโอกาสให้เกิดขุนนางชาวต่างชาติที่ลาออกจากบริษัทแล้วเข้าสู่ระบบราชการของอยุธยา ดังที่กล่าวไปแล้วว่า ลูกจ้างเหล่านี้ต้องการสถานภาพที่ดีกว่า และผลประโยชน์ที่มากกว่า อาทิเช่น ฟอลคอน และแชมมวล ไวท์

เนื่องจากเกิดปัญหาระหว่างขึ้นระหว่างบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษและราชสำนักอยุธยาในประมาณ ปี ค.ศ. 1687 ทำให้บริษัทเรียกคนอังกฤษที่ทำงานอยู่กับสมเด็จพระนารายณ์กลับทั้งหมด¹¹⁴ ทำให้บทบาทของกลุ่มชาวอังกฤษในท่าเรือนานาชาติลดลงและบริษัทได้ปิดสถาน

¹¹² Dhiravat na Pombejra, *The English East India Company in seventeenth century*

Ayutthaya: Tying to join trading networks, p. 6.

¹¹³ Ibid. ชีววัตกล่าวว่าเป็นเหตุการณ์บังเอิญหรือเหตุการณ์ที่ไม่ได้ตั้งใจทั้งสิ้นที่บริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษจะกลับเข้ามาเปิดสถานการค้าอีกครั้งหนึ่ง เพราะว่าอยุธยาไม่มีเครื่องเทศและพริกไทย การกระทำของกัปตันเรือโฮบเวลล์ จึงเท่ากับเป็นการขัดต่อเจตนารมณ์ของผู้อำนวยความสะดวกที่สุจริต

¹¹⁴ ประกอบด้วย นาธาเนียลล์ รัสเซลล์, วิลเลียมส์, สมิทท์, ชูร์เดน, วิลเลียม มอลเล็ตต์, ฟิลลิปตัน เดลลอน, วาล์ฟ แลมปีตัน เวอร์สไตค์เค้น, โฮเวล, จ็อบ แบคพูล, คัทเบิร์ต มิลบูร์, วิลสัน, จอห์นซิปเปิล, แฟรงกลิน คิตตอล, ฮันฟรี ยาร์ด, วิลเลียม มินชิน, แบลนด์, โจนาธาน เวนไรท์, เบ็นเน็ต, วิลเลียม แบรดฟอร์ด, โจเซฟ เฮอรัน คลาร์ท, เน็ต รัสเซลล์, บริกส์ เอ็ดเวิร์ด ดูโน บันทึกสัมพันธภาพระหว่างกรุงสยามกับนานาประเทศ ในคริสต์วรรษที่ 17 เล่ม 4, หน้า 28, 152-160.

และไม่ได้เข้ามาดำเนินการค้าอีก ยกเว้นแต่เอกชนหรือพ่อค้าพวก interloper และ country trader ที่เดินทางเข้ามาค้าขายบางครั้ง¹¹⁵

การตั้งถิ่นฐานของกลุ่มชาวอังกฤษในท่าเรือนานาชาติพระนครศรีอยุธยา

หลังจากที่บริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษนำพระราชสาส์นจากพระเจ้าเจมส์ที่หนึ่งมาถวายแล้ว ก็ได้รับพระราชทานตึกเก่าหลังหนึ่งเพื่อใช้เป็นคลังสินค้า และคงได้ทำการซ่อมแซมปรับปรุงเพื่อให้เหมาะสมกับการเป็นโกดังและที่พักของพ่อค้าชาวอังกฤษอีกด้วย

หัวหน้าชุมชนหรือค้ายของอังกฤษนั้น หน้าที่ก็คงไม่ต่างอะไรกับหัวหน้าของชุมชนต่างชาติอื่น ๆ กล่าวคือ

“มีหน้าที่เป็นผู้พิพากษา พิจารณาคดีที่เกิดขึ้นในระหว่างชาวสังกัดชาติของตนและขึ้นตรงต่อเสนาบดีพระคลัง การขอรับคนใหม่เข้ามาอยู่ในหมู่บ้านหรือค้ายของตนก็ดี การส่งคนที่ได้รับไว้แล้วกลับไปยังประเทศบ้านเมืองของตนก็จะต้องได้รับอนุญาตจากพระคลัง”¹¹⁶ (เข้าใจว่าหัวหน้าค้ายต้องนำเสนอแก่พระคลังก่อนด้วย-ผู้เขียน)

อย่างไรก็ตาม กลุ่มชาวอังกฤษอยู่ในท่าเรือนานาชาติพระนครศรีอยุธยาเป็นระยะ ๆ มิได้อยู่ยาวนานเหมือนพ่อค้าโปรตุเกส หรือฮอลันดา หรือพ่อค้าจากเอเชียชาติอื่น ๆ กล่าวคือ ในช่วงปี ค.ศ. 1612-1623 และอีกช่วงหนึ่ง ในปี ค.ศ. 1661-1687 หลังจากบริษัทอังกฤษเปิดสถานีการค้าในอยุธยา และบริษัทก็ไม่ได้ส่งเรือเดินทางเข้ามาค้าขายอีกเลย (ซึ่งในความเป็นจริงยังปรากฏบทบาทของพ่อค้าเอกชนชาวอังกฤษบางคนที่ยังเดินทางเข้ามาค้าขายเป็นการส่วนตัว ไม่ใช่การค้าขายในนามของบริษัท)

กลุ่มชาวฝรั่งเศสในท่าเรือนานาชาติพระนครศรีอยุธยา

การเข้ามาของกลุ่มชาวฝรั่งเศสในพระนครศรีอยุธยาครั้งแรกนั้นเป็นกลุ่มของบาทหลวง และมีจุดประสงค์ค่อนข้างจะแตกต่างกับกลุ่มชาวยุโรปอื่นเพราะเดินทางเข้ามาด้วยเหตุผล

¹¹⁵ ดูรายละเอียดได้ใน D.K. Bassett, The British in Southeast Asia during the Seventeenth and Eighteenth Centuries (Hull: University of Hull, 1990), pp.1-30.

¹¹⁶ นิโกลาส แซร์แวส, ประวัติศาสตร์ธรรมชาติและการเมืองของอาณาจักรสยาม, หน้า 79.

ทางด้านศาสนา มิใช่ด้านการค้า และการเดินทางเข้ามานั้นดูเหมือนว่าจะเป็นความไม่ได้ตั้งใจ

กลุ่มบาทหลวงกลุ่มแรกที่มาถึงพระนครศรีอยุธยาในปี ค.ศ.1662 ประกอบด้วย สังฆราชแห่งเบริต ชื่อว่า ล่าแบต์ เดอ ลามอต บาทหลวงเดอบูร์ช บาทหลวงเดย์เดีย บาทหลวงกลุ่มนี้มีจุดประสงค์ที่จะไปเผยแผ่ศาสนาที่ประเทศจีน โดยจะเดินทางผ่านพม่า แต่ในขณะนั้นพม่ากำลังทำสงครามกับจีน จึงเปลี่ยนเส้นทางโดยผ่านสยามเพื่อจะไปยังเมืองญวน แต่เมื่อมาถึงอยุธยาและได้ทราบข่าวความยุ่งยากที่เกิดขึ้นในเขมรและญวนทำให้บาทหลวงต้องพำนักในพระนครศรีอยุธยา และหลังจากนั้นอีกสองปีก็มีคณะบาทหลวงฝรั่งเศสเดินทางเข้ามาอีกกลุ่มหนึ่งเดินทางเข้ามานำโดย สังฆราชแห่งเฮลิโอโปลิศ ชื่อปลู พร้อมบาทหลวงอีกสี่รูป¹¹⁷

สมเด็จพระนารายณ์ได้พระราชทานที่ดินให้สร้างโบสถ์ โรงเรียนและโรงพยาบาลในบริเวณบ้านปลาเห็ดซึ่งเป็นพื้นที่แถวๆ ระหว่างคลองคูจามกับคลองตะเคียนทางด้านตะวันตกเฉียงใต้ของพระนครศรีอยุธยา* การเผยแผ่ศาสนาของบาทหลวงฝรั่งเศสนี้คงจะกระทำได้อย่างกว้างขวางและคงจะสร้างศาสนสถานหลายแห่ง ที่สำคัญที่หนึ่งคือตรงบริเวณหมู่บ้านสามโคก บาทหลวงเดอ ชัวซีร์ ได้บันทึกไว้ว่า

“ตรงหมู่บ้านสามโคก มีโบสถ์คริสตตั้งหลังหนึ่ง และมีหมู่บ้านอีกแห่งหนึ่งที่ตรงกันข้ามปากแม่น้ำ ทุกๆ วันอาทิตย์พวกคริสตตั้งจะไปฟังมิชชาที่สามโคกต้องข้ามแม่น้ำไป”¹¹⁸

สิ่งที่ยืนยันได้อีกประการหนึ่งว่ากิจการการเผยแผ่ศาสนาของบาทหลวงฝรั่งเศสเป็นไปอย่างกว้างขวางก็คือการที่สำนักเสมินาร์แห่งสยามและวิทยาลัยมหาพราหมณ์(College de Masprend) มีนักเรียนถึง 40 คน¹¹⁹

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹¹⁷ พลับพลึง มูลศิลป์, ความสัมพันธ์ไทย-ฝรั่งเศสสมัยอยุธยา (กรุงเทพฯ: บรรณาภิจ, 2523), หน้า 70-71.

* การที่สมเด็จพระนารายณ์ทรงพระราชทานที่ดินให้อยู่อาศัยที่มีได้อยู่บริเวณเดียวกับชาวตะวันตกอื่นๆ ทั้งนี้ น่าจะเป็นเพราะกิจของชาวฝรั่งเศสกลุ่มนี้คือเรื่องของการค้า

¹¹⁸ เดอ ชัวซีร์, จดหมายเหตุรายวัดการเดินทางไปสู่ประเทศสยามปีค.ศ. 1685-1686 ฉบับสมบูรณ์, หน้า 353.

¹¹⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 359.

นอกจากกลุ่มที่เข้ามาเพื่อเผยแพร่ศาสนาแล้ว ยังมีชาวฝรั่งเศสอีกพวกหนึ่งเดินทางเข้ามายัง พระนครศรีอยุธยา ก็คือกลุ่มพ่อค้าของ บริษัทอินเดียตะวันออกของฝรั่งเศส ในปี ค.ศ. 1680 โดยมี มงสิเออร์ เดส์ล็ง บูโร เป็นหัวหน้าสถานีการค้าคนแรก โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อซื้อดีบุก พริกไทยและ สินค้าที่มาจากจีนและญี่ปุ่น¹²⁰ ทำให้กลุ่มพ่อค้าชาวฝรั่งเศสเป็นอีกกลุ่มหนึ่งที่ได้เข้ามาดำเนินกิจกรรม ทั้งทางการค้าและศาสนาในบริเวณท่าเรือพระนครศรีอยุธยา

ความสัมพันธ์ระหว่างราชสำนักอยุธยาและราชสำนักฝรั่งเศสเป็นไปด้วยดี มีการ แลกเปลี่ยนคณะทูตระหว่างทั้งสองราชสำนักอยู่ตลอดระยะเวลา ด้วยเหตุผลทางการเมืองได้ทำให้ กลุ่มชาวฝรั่งเศสได้กลายเป็นคนกลุ่มสำคัญต่อทั้งสมเด็จพระนารายณ์และต่อออกญาวิชัยเยนทร์ หรือพลคอน¹²¹

กลุ่มชาวฝรั่งเศสที่เข้ามาในพระนครศรีอยุธยานั้นยังสามารถแบ่งย่อยออกได้อีกตาม ประเภทของอาชีพได้แก่ พ่อค้า ทหารซึ่งในปลายรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มีการนำเอาทหารชาว ฝรั่งเศสเข้ามาประจำที่เมืองบางกอกเป็นจำนวนมาก นอกจากนั้นก็ยังมีช่างตีเหล็ก วิศวกร เป็นต้น

การตั้งถิ่นฐานของกลุ่มชาวฝรั่งเศสในท่าเรือนานาชาติพระนครศรีอยุธยา

การตั้งถิ่นฐานของชาวฝรั่งเศสนั้นมีลักษณะคล้ายกับชาวตะวันตกอื่นที่ได้เข้ามาตั้งถิ่นฐาน ในท่าเรือ แม้ว่ากลุ่มชาวฝรั่งเศสกลุ่มแรกที่เดินทางมายังพระนครศรีอยุธยาจะมีใช่กลุ่มพ่อค้าก็ตาม บาทหลวงเหล่านี้ได้รับอนุญาตให้ตั้งถิ่นฐานในบริเวณบ้านปลาเห็ด เพื่อทำกิจกรรมด้านการศาสนา จึงมีการสร้างโบสถ์ และโรงเรียน และเมื่อมีกลุ่มพ่อค้าชาวฝรั่งเศสเดินทางเข้ามาอีกนั้น คงจะได้ไป อยู่ในบริเวณเดียวกันกับกลุ่มบาทหลวง เพราะปรากฏว่าเมื่อมีคณะพ่อค้าเดินทางเข้ามาขอ อนุญาตตั้งสถานีการค้า ในหลักฐานกล่าวเพียงแต่ว่า สมเด็จพระนารายณ์ทรงพระราชทานไม้และ อุปกรณ์ก่อสร้างบ้านให้แก่พ่อค้าชาวฝรั่งเศส¹²² และมีหัวหน้าชุมชนที่เป็นคนประสานงานต่างๆ ระหว่างชาวฝรั่งเศสกับราชสำนักอยุธยาผ่านออกญาพระคลัง

¹²⁰ ประชุมพงศาวดาร เล่มที่ 26 ภาคที่ 44 เรื่องจดหมายเหตุของพ่อค้าฝรั่งเศสซึ่งเข้ามาตั้งแต่ ครั้งกรุงศรีอยุธยา ตอนแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช (พระนคร : ครุสภา, 2511), หน้า 71.

¹²¹ ในที่นี้จะไม่กล่าวในรายละเอียด สำหรับรายละเอียดดูได้ใน นิธิ เอียวศรีวงศ์, การเมืองไทยสมัย พระนารายณ์

¹²² ประชุมพงศาวดาร เล่มที่ 15 ภาคที่ 27 อธิบายเรื่องเบื้องต้นที่ไทยจะเป็นไมตรีกับฝรั่งเศส (พระนคร : ครุสภา, 2507), หน้า 263.

การดำเนินชีวิตของกลุ่มชาวฝรั่งเศสในท่าเรื่อนั้นก็คงเช่นเดียวกับชุมชนชาวต่างชาติอื่นๆ คือสามารถประกอบกิจการ หรือมีวิถีชีวิตในแบบ "ฝรั่งเศส" ภายในค่ายของตนเอง ที่เห็นได้ชัดเจน คือการประกอบพิธีในทางคริสต์ศาสนา แม้ว่าสิ่งที่บาทหลวงเดอตาซาร์ดกล่าวไว้ว่าจะดูไม่เกี่ยวข้องกับชาวฝรั่งเศสสักเท่าใด แต่เป็นไปได้ว่า บาทหลวงที่ประกอบพิธีคงต้องประกอบไปด้วย บาทหลวงชาวฝรั่งเศสแน่นอน

"โบสถ์ฝรั่งเศสของเราซึ่งตั้งอยู่ในค่ายหรือหมู่บ้านโปรตุเกสก็ประกอบพิธีทางศาสนาอย่างมโหฬารถึงสองครั้ง ครั้งแรกจัดอุทิศถวายแด่สมเด็จพระราชินีแห่งกรุงโปรตุเกสผู้สิ้นพระชนม์ไปแล้ว ครั้งหลังจัดอุทิศถวายแด่กษัตริย์คอม อัลฟองซ์ ผู้สิ้นพระชนม์ไปแล้วดูจกัน หลวงพ่อซูลาเรซกับหลวงพ่อแห่งคณะโดมินิกเป็นผู้เทศนาแสดงความอาลัย"¹²³

นอกจากที่บริเวณบ้านปลาเห็ดแล้ว บริเวณเมืองบางกอกก็ยังคงเป็นสถานที่สำคัญในปลายสมัยสมเด็จพระนารายณ์ที่มีกลุ่มชาวฝรั่งเศสที่เป็นทหารเข้าไปตั้งหลักแหล่งอยู่เป็นจำนวนมาก

จะพบว่ามีคนหลากหลายกลุ่มที่ดำเนินกิจกรรมทางการค้า ตลอดจนดำเนินชีวิตอยู่ในท่าเรือพระนครศรีอยุธยา การที่คนกลุ่มต่างๆ เหล่านี้ได้เข้ามาอยู่ร่วมกันในบริเวณท่าเรือ ภายใต้จุดประสงค์คล้ายๆ กันได้แก่ ผลประโยชน์ที่เกิดจากการค้า และภายใต้เงื่อนไขของราชสำนักที่มุ่งนโยบายผูกขาดทางการค้า ทำให้เกิดความสัมพันธ์ระหว่างคนกลุ่มต่างๆ เหล่านี้ขึ้น เพราะเป็นไปได้เลยว่า คนกลุ่มเดียวสามารถที่จะดำเนินการค้าของตนเอง โดยไม่ต้องติดต่อประสานงานสร้างความสัมพันธ์กับใคร

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹²³ กวีย์ ตาซาร์ด, จดหมายเหตุการเดินทางสู่ประเทศสยามของบาทหลวงตาซาร์ด, หน้า 47.